

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI
VAZIRLIGI QO'QON DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

5A140801 Pedagogika ixtisosligi bitiruvchisi

NAZAROV ABRORNING

**“O'QUVCHILARNI O'QITUVCHILARNING
MEHNATSEVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA
PEDAGOGIK MAHORATNING O'RNI”**

mavzusidagi

MAGISTRLIK DISSERTATSIYASI

Ilmiy rahbar:

X.Rahmatova

Qo'qon – 2011

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Mavzuning dolzarbligi	3
I bob. Mehnat qilish va kasb-hunar egallashning ahamiyati haqida nazariy asoslar.....	13
1.1. Allomalarimizni kasb-hunar egallash va mehnat qilish borasidagi qarashlari.....	13
1.2. Tarbiya berish orqali o'quvchilarning ijtimoiy hayot va ishlab chiqarish jarayonlariga jalb etish.	18
1.3. Mehnatsevarlik va kasbga yo'naltirish tushunchasi amalga oshirishga qo'yiladigan talablar.....	27
II bob. Mehnatsevarlik va kasb-hunar egallashga oid tadbirlar o'tkazishning pedagogik shart-sharoitlari.....	34
2.1. O'quvchilarning mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda hamkorlikni ahamiyati	34
2.2. Mehnatsevarlik orqali kasbga yo'naltirishning amalga oshirish yo'llari va shakllari	42
2.3. Tajriba sinov ishi	52
Xulosa va tavsiyalar	57
Ilova.....	62
Foydalanilgan adabiyotlar	66

Kirish

Mavzuning dolzarbligi

Ezgu maqsadlarimizning ro'yobga chiqarishda hal qiluvchi rol o'ynaydigan omil-zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatli, hayotga dadil qadamlar bilan kirib kelayotgan yoshlarimizdir.

(Karimov I.A)

Inson manfaatlari, xalq baxt-saodati va farovon hayotini ta'minlash – doim yurtboshimiz va davlatimizning diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

Bu yil ona Vatanimiz tarixida oldin xarflar bilan yozilgan. Buyuk voqea, mamlakatimiz yangi tarixidagi ulug' sana – Vatanimiz mustaqillikka erishganiga 20 yil to'ladi. Bu insonli bayramga tayyorgarlik ko'rish keng miqyosdagi targ'ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirishni taqazo etadi. Bu yilgi targ'ibot tadbirlarimizni o'ziga xosligi Vatanimiz iqtisodiyotining turli jabhalarida muvoffaqiyat bilan mehnat qilayotgan, ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirib, yangi ish o'rinlari yaratayotgan, yangi-yangi mahsulotlar ishlab chiqarayotgan bunyodkor, fidoiy insonlarni madh etish, ular rahbarligi va ishtirokida olib borilayotgan ko'lami keng, istiqboli porloq islohotlarni mazmun-mohiyatini atroflicha ochib berish orqali har bir inson qabliga yo'l topa olishdan iborat.

O'zbekiston Mustaqilligining 20 yillik shonli bayramini nishonlar ekanmiz, ushbu faxr bilan ta'kidlamoq joizki, 1991 yil O'zbekiston Mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng umrini o'tab bo'lgan mustabid, ma'muriy buyruhbozlik, rejali-taqsimot tizimidan voz kechib, bugun butun dunyoda "O'zbek modeli" deya tan olingan o'z taraqqiyot yo'limizni Yurtboshimiz rahbarligida belgilangani va

xalqimizning ushbu yo'ldan og'ishmay, sobitqadamlik bilan borayotgani, buyuk yillar davomida erishilgan eng ulug' muvaffaqiyatlardan bo'ldi.

Tarix uchun 20 yil u qadar uzoq davr emasdir, biroq bu yillar millatimiz taqdirini hal qiluvchi o'ta muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Yurtboshimizning tinchlik va osoyishtalik, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar borasida olib borayotgan adolatli va xalqparvar siyosatiga bugun butun dunyo ahli katta hurmat va extirom bilan qarashmoqda. Bugun 30 dan ortiq xorijiy davlatlarda "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlanish kontsepsiyasi"ni keng muhokama etib, xalqimizning demokratik taraqqiyot yo'lidan izchilik bilan bosqichma-bosqich borib, buyuk marralarga erishayotganini chuqur mamnuniyat bilan e'tirof etmoqda.

SHu davrga qadar "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va "Maktab ta'limining rivojlantirish umummilliy Davlat dasturi"ni bajarish borasida amalga oshirilgan ishlar, sog'liqni saqlash tizimida olib borilgan islohotlarning o'zi asrlarga totigulik voqealardir.

Bu yil unutilmas tarixiy sanalarga, ajoyib bayramlarga boy. Bizning bu yilgi asosiy vazifamiz mustaqillikning 20 yillik bayramini "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili" mohiyatini shiorlar, targ'ibot-tashviqot, na'muna ko'rsatish, tushuntirish yo'llari bilan buyuk marralarga erishgan, el-yurt ravnaqi yo'lida halol xizmat qilayotgan, ayniqsa, shahar, tuman qishloq va ovullarda o'zining g'ayrat-shijoati bilan hammaga o'rnak bo'layotgan fidoiy kishilar hayoti va mehnat faoliyatini keng yoritib yoshlarga o'rnak qilib ko'rsatish orqali mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Prezidentimiz tomonidan yoshlarga bo'lgan e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bu e'tiborlarning yoshlar qanday qabul qilib, oqilona foydalanishlarini hayotda o'z o'rni va kasb-hunariga ega bo'lishini tushuntirish biz pedagoglarga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Qadimdan ma'lumki, kulol ham, temirchi ham, naqqosh ham, xullas barcha kasb egalari iloji boricha zaruriyatiga o'z kasbini o'rgatishga intilgan. Qadimda

yunonlar ota kasbini egallay olmagan farzandlarni xaloyiq oldiga olib chiqib, izza qilishar ekanlar.

SHu boisdan bo'lsa kerakki, ulug' bobomiz Alisher Navoiy yoshlarni ilm-hunar egasi bo'lish, halol mehnat qilishga da'vat etadi:

Ilm kasbni qildi to joni bor,

Hunar o'rgandi oncha ki imkoni bor.

Navoiyning bu misralaridan ko'rinib turibdiki, ul oliyzot e'zozlagan ilm va hunar halol mehnat bilan uyg'unlashib insonga baxt va sharaf keltiradi, odamlar orasida uning obro' e'tiborini oshiradi.

“Bir yigitga qirq hunar ham oz”, “Hunar-hunardan unar” degan sermazmun xalq naqllari borki, bular asrlar osha taraqqiyot yo'lida olib borilgan mehnatning natijasida vujudga kelgan.

O'zbek xalqining qadimiy kasbi hunarmandchilik va dehqonchilik bo'lgan. O'zbek tuprog'ida turli kasb egalari alohida-alohida mahalla bo'lib yashashardi. Bunda ham, albatta, xikmat bor. Ma'lumki o'zbek tuprog'idagi kulol hind diyorida elga tanilgan mashhur kulolni “ustoz” deb atagan. O'z kasbining mashhur ustasiga ming-ming chaqirim yo'l bosib, “ustoz” o'gitidan bahramand bo'lish uchun borishga hech nima to'sqinlik qila olmagan.

Xorazm, Buxoro, Farg'ona, Samarqand, Surxondaryo, Qashqadaryo, Andijon, Qo'qon, Namangan va Toshkent diyori azaldan o'zining xunarmandlari bilan ham dong'i ketgan. Xunarmandchilikni o'nlab sohalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar xorijga ham chiqarilagn. Jumladan: zargarlik, kashtachilik, kulolchilik, naqqoshlik, temirchilik, misgarlik, qoshiqchilik, tikuvchilik, to'quvchilik, bo'yoqchilik, beshikchilik, egarchilik, oshpazchilik, qandolatchilik va hokazolar qatorida chinni va billur idishlari, konservalash va boshqa yangi sohalar bilan hunarmandchiligimiz boyidi. Lekin, ijtimoiy taraqqiyot taqozosi bilan ayrim hunarmandchilik sohalarini inqirozga uchrab, ayrimlari yo'q bo'lish arafasida tushib qolgan edi. SHukurki, mustaqillikka erishgandan keyin yana ota-bobolarimiz, momo-onalarimiz kasbu-korini egallashga yanada ko'proq e'tibor qaratilib, “2011 yilni Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” deb nomlanishi ham bejiz emas.

SHu sababli maktabdagi mehnat tarbiyasi va ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarni ilm-fan asoslari orqali muntazam bilimlar bilan puxta qo'rollantirish, ularda mehnatga va qadimiy hunarmandchilik kasbiga muhabbat, kasb-hunar ahliga hurmat tuyg'usini singdirish, ularni hozirgi zamon ishlab chiqarishining ilmiy-amaliy asoslari va eng muhim kasblar bilan tanishtirishda va tushuntirishda **o'qituvchidan mahorat** talab qilinadi.

Tabiiyki, o'quvchilarda mehnat va kasb-hunarga muhabbat hissi o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Ularda bunday xislat va qiziqishni asta-sekin oilada ota-onaning shaxsan namuna ko'rsatishi, keyinchalik maktabda o'qituvchilar tomonidan o'tkaziladigan mehnat ta'limi darslari, darsdan tashqari turli tadbirlarda va to'garak mashg'ulotlarida jahon xalqlarining, shu jumladan, SHarq xalqlarining asrlar davomida ardoqlanib kelayotgan mehnatsevarlik an'analari va kasb-hunar to'g'risida kengroq tushuncha berish orqali tarkib toptirish mumkin. Zero, o'quvchi yoshlarimizga bizning hozirgi hayotimizga yetib kelgunga qadar ajdod-avlodlarimiz o'z tarixida juda ko'p mashqatlarni boshidan kechirganligini, mashaqqatli mehnat qilganligini va hozirgi kunda mehnat qilish uchun kasb-hunar egallash uchun shart-sharoitlar yaratilganligini o'qituvchi sa'nat-mahoratini ishga solib o'quvchilarga tushuntirmog'imiz lozim. Bunday tushuntirish, uqtirishi, turli-xil qiziqarli tadbirlar orqali yoshlarni kelajakda mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash uchun bitiruv malakaviy ishimizni **“O'quvchilarning mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda pedagog mahoratining o'rni”** deb nomladik.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari.

Mehnat tarbiyasining **maqsadi** o'quvchilarda mehnatga ongli munosabatni shakllantirishdir. Mazkur maqsadga erishish yo'lida quyidagi **vazifalarni** ijobiy xal etish maqsadga muvofiq:

Yosh avlodda mehnat qilish istagini qaror toptirish va ularni zamonaviy ishlab chiqarishning turli soxalarida faoliyat yuritishga tayyorlash uchun tadqiqotning asosiy vazifalari esa qo'yidagilardan iborat qilib belgilanadi:

- tadqiqot muammosi bo'yicha ilmiy nazariy materiallarni o'rganish va ularni tartibga keltirish, umumlashtirish;
- o'quvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash jarayonida vujudga keluvchi muammolarni aniqlashga yordam beruvchi anketalar va testlarni ishlab chiqish, uni amaliyotda sinab ko'rish;
- yaratilgan eksperiment texnologiyasini amaliyotda qo'llash, olingan natijalarni ham sifat, ham miqdor jihatdan tahlil qilish va sharhlash;
- tadqiqotning materiallariga tayangan holda tarkib toptiruvchi tajribalar uchun dastur ishlab chiqish va uni amaliy jihatdan qo'llash;

tajribani natijalariga asoslanib, o'quvchilarga amaliy faoliyat uchun zaruriy uslubiy tavsiyalar va ko'rsatmalarni berishdan iborat.

Mavzuning o'rganish darajasi.

Biz tadqiqot olib borayotgan ushbu ish yuzasidan J.Ramizovning "Umumtexnika predmetlari o'qitish va mehnat ta'limi metodikasi", D.Txorjevskiy tahriri ostida "Mehnat ta'limi metodikasi", K.Davlatov va boshqalar "Mehnat ta'limi va kasb ta'limi nazariyasi va metodikasi", O'.Tolipov va boshqalar "Mehnat va kasb ta'limida o'qitishning faol usullaridan foydalanish", I.Karimov "Mehnat ta'limi o'qitish texnologiyalari", S.Hasanov "Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi haqida", A.Abdullaev "Ma'naviyat va iqtisodiy tafakkur" O.Musurmonova "Oila ma'naviyati-milliy g'urur", A.Azimov "Mehnat ijtimoiy zulmga qarshi yo'ldir" va boshqa shu kabi ishlar mavjud bo'lib, bizning ishimizda ularning ishidan farqli o'laroq o'quvchilarning mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda pedagog mahorati masalasi keng tadqiq etilgan.

Tadqiqotning ilmiy farazlari quyidagicha

- o'quvchilar tomonidan mehnatning ijtimoiy ahamiyatining tushunilishi;
- ularni ixtiyoriy ravishda mehnat qilishlari;
- ularda mehnat qilmay hayot kechiruvchilarga nisbatan nafrat uyg'otish;
- o'quvchilarda mehnat va mehnat axliga hurmat tuyg'ularini qaror toptirish;
- ularda mehnat qilish borasida javobgarlikni xis etish tuyg'usini tarbiyalash;
- ularning mehnatga ongli munosabatda bo'lishlariga erishishi;
- mehnatda ijodkorlikni qo'llab-quvvatlash;
- o'quvchilarda jamiyat va umumxalq mulkini ko'z qorachig'idek asrash tuyg'ularini shakllantirish;
- mehnatda do'stlik, o'rtoqlik va xamkorlikka jirishish;
- o'quvchilarning mehnatni go'zallik manbai sifatida tushunishlariga erishish va boshqalar.

Tadqiqotning ob'ekti. Farg'ona viloyati Dang'ara tumanidagi 17 maktab.

Qo'yilgan muammoni hal qilish uchun mazkur maktab o'qituvchi va o'quvchilari faol qatnashdilar.

Tadqiqotning predmeti

Mazkur tadqiqotning predmeti o'quvchilarning mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashni tashkil etish mazmuni, shakli, usul va uslub, vositalari.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

- yoshlik davridan boshlab o'quvchilar faolligini oshirish, o'qitish va mehnat qilish jarayonida o'zini ko'rsata olishda;
- yosh avlodda mehnat qilish istagini qaror toptirish va ularni zamonaviy ishlab chiqarishning turli soxalarida faoliyat yuritishga tayyorlash;
- o'quvchilarda umumjamiyat manfaati yo'lida mehnat qilish extiyojini hosil qilish;
- ularni aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- o'quvchilarning mavjud bilimlarini uzluksiz ravishda takomillashtirib borishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratilganidan oqilona foydalanishida;
- ularda mehnat ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishda;

- o'quvchilar faoliyatida yuqori madaniyat, maqsadga intilish, tashkilotchilik, mehnat intizomi, tadbirkorlik, tejamkorlik, ishni sifatli bajarish, moddiy boyliklarga extiyotkorona munosabatda bo'lish, hayotiy faoliyat yo'nalishni belgilash malakalarini shakllantirish;
- o'quvchilarda davlat iqtisodiy siyosati mazmuniga tayangan holda ular yashab turgan hududlar ishlab chiqarish xususiyatlariga muvofiq kasblarni egallashga bo'lgan qiziqishini oshirishda;
- o'quvchilarni kasbga yo'llash, ularni mehnat faoliyatining barcha turlari, shuningdek, ular yashayotgan xududda extiyoj mavjud bo'lgan mutaxassislar bilan tanishtirishda;

Mazkur yangiliklarni o'quvchilarni mehnatga psixologik va amaliy jihatdan tayyorlash ularni qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash orqali amalga oshiriladi.

Tadqiqotning metodologik asosi.

Tadqiqot ishning metodologik asosida jahon pedagogikasida yaratilgan qonuniyatlar tamoyillar va fikrlar. O'rta Osiyo allomalarining bola tarbiyasida mehnatsevarlikni ahamiyati to'g'risidagi ta'limotlari, milliy an'analar negizidagi ibratli fikrlar, xalq ijodiyoti namunalari hamda Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimovning asarlari, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi", "Davlat ta'lim standarti" mehnat ta'limi fanidan o'quv dasturlari va yoshlarning ta'lim-tarbiya olishlari, kasb-hunarlar egallashlari uchun chiqarilgan farmonlar izlanishimizga asos bo'ldi.

Tadqiqotning metodlari quyidagilardan iborat:

1. Mehnat fani o'qituvchilarini dars jarayonlarini kuzatish va tahlil qilish.
2. O'quvchilarni mehnatga qiziqishi, mehnatsevarlik haqidagi tushunchasi, tarbiyasi mohiyatini aniqlash maqsadida so'rovnomalar (anketa)dan foydalanish.
3. O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida mehnatsevarlik haqida qanday tushuncha, fikrlar, takliflar, mehnat qilishni ijobiy tomonlari haqida individual suhbatlarni uyushtirish.
4. Sinfidan va maktabdan tashqari tadbirlar tashkil qilish.

5. Pedagogik tajribalarni amalga oshirish.
6. Trening mashg'ulotlarini uyushtirish va boshqalar.

Ishning amaliy ahamiyati

Ishning amaliy ahamiyati quyidagilardan iborat.

- a) Tadbiqiy xususiyatga ega bo'lgan metodikalar, uslublar, usullar, dars o'tishning yangi jihatlarining ishlab chiqilganligi va umumlashtirilganligi;
- b) Mehnat fani o'qituvchilariga dars tashkil qilishning yangi texnikasi haqida amaliy tavsiyalar, ko'rsatmalarining yaratilganligi;
- v) Pedagogik muomalani dialogik, hamkorlik tarzida tashkil qilishning tamoyillarini ayrim jabxalarda tadbiqiy jihatdan rivojlantirilganligi va ularning o'quv motivatsiyasiga ta'sir o'tkazish imkoniyati yaqqol ifodalanganligi.

1. 2009-2010 yil Farg'ona viloyati Darg'ara tumanidagi 17 maktabning 9-sinf o'quvchilarini mehnat darslaridagi va sinfdan tashqari ishlardagi harakatlarini kuzatish, nazorat qilish.

2. 2010-2011 yil Farg'ona viloyati Dang'ara tumanidagi 17 maktabning 9-sinf o'quvchilarida tajriba-sinovlarini o'tkazish.

Ana shularni e'tiborga olib, biz "O'quvchilarning mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda pedagog mahoratining o'rni" mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasi ustida ilmiy tadqiqot ishini olib bordik. Ushbu mavzuni tanlashimizdan maqsadimiz shuki, hozirgi kunda ta'lim islohotlarini amalga oshirish jarayonida yangilikka intilish, jahon talablari darajasiga ko'tarilishi, ta'lim jarayonini modellashtirish, yangi pedagog texnologiyalardan va inovatsiyalardan foydalanish, noan'anaviy usullarda darslarni tashkil etish, bir xil usuldagi darslarga barham berish, o'quvchilarning faolligini oshirish bugungi kunning eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. SHularni hisobga olib, yoshlarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda noan'anaviy usullarni ishlab chiqish, interfaol usullarga tayanib ish olib borish va o'quvchilar faolligini oshirishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik.

Mehnatsevarlik tarbiyasi doim davlatimizning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Chunki davlatning jamiyatning rivoji, ravnaqi o'sib kelayotgan yosh avlodga bog'liq. Ta'lim – tarbiyaning poydevori mustahkam bo'lsagina biz o'z maqsadimizga erishishimiz mumkin. Demak, ta'lim-tarbiya tizimini to'g'ri yo'lga qo'ya olish bu oldimizda turgan eng oliy vazifamizdir.

Maktablarda o'quv-tarbiya jarayoni bolalarni qobiliyati va layoqatlarini har tomonlama rivojlantirishga, ular shaxsini shakllantirishga qaratilgan. Pedagogika jarayonining samaradorligi pedagogning o'z tarbiyachilarini yaxshi bilishga, ta'lim va tarbiyaning xilma-xil metodlarini qo'llashga bog'liq.

Mehnat tarbiyasi o'quvchilarning aqliy, ma'naviy-axloqiy, jismoniy va estetik tarbiyasi bilan o'zaro bog'liq holda yaxlit tizimda amalga oshiriladi.

Jumladan:

- Aqliy tarbiya o'quvchilar mehnat tarbiyasi, ularni kasbga tayyorlashning asosi sanaladi. Mehnat nazariy va amaliy bilimlarni egallashga yordam beradi, bilim esa o'z navbatida shaxsni mehnatga tayyorlashni takomillashtiradi. Mehnat tarbiyasining samaradorligi o'quvchilarning mehnat faoliyatiga tayyorlash jarayonida har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalash vazifasi bilan belgilanadi.
- Mehnat tarbiyasi axloqiy tarbiyaning asosiy vositasi hisoblanadi. Chunki mehnat faoliyati yordamida o'quvchida mehnatsevarlik, intizomlilik, irodalilik, tashabbuskorlik, mustaqil harakat qilish kabi axloqiy xislatlar ham shakllanadi.
- Mehnat tarbiyasi estetik tarbiya bilan mustahkam aloqada olib boriladi. Mehnat tarbiyasi mazmuniga estetik elementlarni singdirish asosida uni amalga oshirish o'quvchilar mehnat tarbiyasida katta ahamiyat kasb etadi. Mehnatda go'zallik va o'z mehnatidan zavqlanish uning yanada samarali kechishiga yordam beradi.
- Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar risolasida milliy istiqloq mafkurasining ijtimoiy iqtisodiy asoslari haqida fikr yuritilar ekan, "Milliy istiqloq mafkurasini o'z mohiyatiga ko'ra, har bir fuqaroning munosib turmush darajasini ta'minlaydigan farovon hayot kechirishga chorlaydi. Har bir insonni, u qaysi shakldagi mulkchilik asosida mehnat faoliyati bilan shug'ullanmasin,

shaxsiy manfaatlarini xalq va vatan manfaati bilan o'zaro uyg'unlashtirib yashashga undaydi. Yuqoridagi mezonlar asosida o'quvchilarni bo'lg'usi kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini barcha ta'lim-tarbiya ishlarini mustaxkam aloqada, hozirgi zamon talablariga mos holda olib borish taqozo etiladi.

I bob. Mehnat qilish va kasb-hunar egallashning ahamiyati haqida nazariy asoslar

1.1. Allomalarimizni kasb-hunar egallash va mehnat qilish borasidagi qarashlari.

Sharq mutafakkirlari mehnat tarbiyasi haqida. Ta'lim-tarbiya tarixiga nazar tashlar ekanmiz, dastlabki xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, buyuk mutafakkirlar ijodigacha yoshlarni mehnatsevar bo'lib yetishishi, kasb-hunaro'rganish, mehnat ahlini hurmat qilish hamda mehnat insonni ulug'lash masalalariga alohida e'tibor berilganligiga guvoh bo'lamiz.

Buni biz turli davrlarda yaratilgan ta'limiy-axloqiy asarlar va xalq og'zaki ijodi namunalari topishmoq, xalq qo'shiqlari, masal, maqol, ertak va dostonlarda mehnat va kasb-hunar odobi, axloqi va qoidalarini o'zlashtirish muhim hayotiy zarurat ekanligi ta'kidlanadi.

Bundan tashqari «Avesto», Kaykovusning «Qobusnoma», Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri», Abu Rayhon Beruniyning «Geodeziya», «Minerologiya», Mahmud Qoshg'ariyning «Devonu lug'atit turk», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Alisher Navoiyning bir qator asarlari va shu kabi ma'rifiy meros namunalarida mehnatsevarlik, kasb-hunarning ahamiyati haqida muhim fikrlar bayon etilgan. Bular dastlabki xalq og'zaki ijodi namunalaridagi xalq eposlari, ertak, maqol va topishmoqlardan boshlangan¹.

Mana shunday ertaklardan biri «Aql va boylik» ertagidir. Bunda 6*hol to'rt o'g'liga qarata «Kim aqlli va davlatmand bo'lsa, o'sha oila boshlig'i bo'lib qoladi», degan so'zlariga o'g'illaridan biri zumrad ko'zli oltin uzugi, ikkinchisi zarbof choponini, uchinchisi esa qimmatbaho kamarini ko'rsatadi.

Kenja o'g'il esa otasining savoliga «Menda zumrad ko'zli uzuk ham, zarbof chopon ham, qimmatbaho kamar ham yo'q. Lekin mehnatkash qo'lim,

---

¹ Avloniy A. «Turkiy Guliston yoxud axloq». T. «O'qituvchi» 1992.

botir yuragim, aqlli boshim bor», - deydi va otasi uni oila boshlig'i qilib, uy-ro'zg'orini meros qoldiradi.

Ko'rinib turibdiki, xalq bu ertak vositasida yoshlarga insonni hayotda baxtli qila oladigan narsa mehnat degan g'oyani ilgari surgan.

Faqat ertaklarda emas, xalq maqollarida ham mehnatsevarlik, mehnatda hamkorlik, mehnatning insonni baxtli-saodatli qilishi ifodalangan. Masalan:

**Daryo suvini bahor toshirar,
Inson qadrini mehnat oshirar.**

**Oltin o'tela bilinar,
Odam mehnatda.**

**Mehnatda do'st ortar,
G'iybatdan dushman.**

kabi maqollar shular jumlasidandir.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asarida esa shahar va qishloq xalqini ijtimoiy tabaqalarga ajratib, dehqonlar, hunarmandlar, chorvadorlar[^] olimlar, tabiblar va boshqalar haqida so'zlab, ularning jamiyat hayotidagi o'rniga alohida to'xtalib o'tadi. Turli kasblar, ayniqsa, dehqonchilik, hunarmandchilik va chorvachilikka oid fikrlarini bayon etadi. U dehqon, hunarmand va chorvadorlarni jamiyatning moddiy boyliklarini yaratuvchi sifatida ta'riflaydi.

Masalan, alloma dehqonlar haqida:

Hammasiga yeyim (va) ichimdan halovat yetadi). Deb dehqonlar mehnatini ulug'lash bilan birga, hunarmandlar haqida ham «juda zarur kishilardir... temirchi, tikuvchi, etikdo'z, suvchi, egarchi, toshchi, o'qchi, kamonchilarning foydasi katta. Ularni sanay berib ko'zim uzayib ketdi. ... Bu dunyoga ular yaxshilik keltiradilar, Ular juda ko'p ajoyib narsalarni ishlaydilar», - deb o'zining xayrixohligini bayon etadi va hukmron

doiralarga mehnatkashlar bilan munosabatda bo'lish shartlari xususida o'z tavsiyalarini bayon qiladi.

Dehqonlarga nisbatan:

*(O 'zing bular bilan aralashgin, qo'shilgin,
Tilda yaxshi so 'zla, yuzingni ochiq tut).*

Hunarmandlarga nisbatan:

*(Bular ham senga kerakli kishilardir,
Bularni yaqin tut, foydasi tegadi (ey) bahodir).*

Chorvadorlarni ham haqiqiy mehnatkash inson sifatida ulug'lab:

(Aralashgin, qo'shilgin, yedir ham ichir,

To'g'rilik ichra tirikchilik kechir.

Nima so 'rasa bergil, kerak bo 'lsa ol

Chindan ko 'rdim ushbu odamlar

Hiyla-nayrangni bilmaydi(lar).

Yusuf Xos Hojibning mehnat ahli haqidagi bu fikrlari haqiqatan ham ularga nisbatan hurmat va ehtiromni anglatadi. Yusuf Xos Hojibning mehnat tarbiyasiga oid progressiv qarashlari tarbiyaviy jihatdan diqqatga sazovordir.

XV asrning yirik mutafakkiri Alisher Navoiyning mehnatkash insonni ulug'lovchi, mehnat tarbiyasi haqidagi fikrlari «Hayratul abror», «Farhod va Shirin», «Mahbub-ul qulub» asarlari ham mavjud.

Alisher Navoiyning haqiqiy inson uchun eng yaxshi fazilatlardan biri mehnatsevarlik deb ko'rsatadi. U «Hayratul abror»ning beshinchi maqolatida kishilarning saxovatiga ko'z tikishdan ko'ra o'z qo'li bilan hayot kechirish ulug'roq va oliyjanobroq ekanligini «Hotam Toyi» hikoyatida keltiradi.

Hotam Toyi bir kuni qo'y-qo'zilar so'ydirib, xalqqa katta ziyofat beradi. So'ng biroz dam olish uchun dalaga chiqadi. Unga yelkasida o'tin ko'tarib kelayotgan birchol uchraydi. Hotam Toyi unga «Dashtda yurib bexabar

qolgandirsan, tashla bu og'ir yukni, Hotam uyiga borib ziyofatda izzat ko'rgil», - deydi. Shunda chol kulib: «Ey, oyog'iga hirs band solgan, g'ayrat vodiysiga qadam urmagan kishi, sen ham bu tikan mehnatini chekkin va Hotamning minnatidan qutulgin», - deb javob qiladi.

Hotam Toyi cholning bu so'zlariga tan beradi va halol mehnat bilan kun kechirishi uning himmatidan baland ekanligini anglaydi.

Alisher Navoiy mehnatning insonni go'zallashtirishi, faqat mehnat tufayligina insonning kamol topishi mumkinligini ta'kidlaydi. Shu maqsadda u qator mehnatsevar badiiy obrazlarni yaratadi. Masalan, «Farhod va Shirin» dostonining asosiy qahramoni Farhod ana shunday qahramonlar jumlasidandir.

Farhod Armaniston o'lkasiga qadam qo'yganda, o'z yurtida Qorandan o'rgangan tosh yo'nish hunarini ishlatib, og'ir mehnatdan ezil'gan xalqqa yordam beradi. O'z hunari, mehnati tufayli bir tomondan xalqning og'ir mehnatini yengillashtirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan sevgilisi Shirinning hurmatiga sazovor bo'ladi.

Farhodning mehnatsevar va ijodkorligidan ilhomlangan Alisher Navoiy o'z dostonining ikkinchi nomini «Mehmonnoma» deb ataydi.

Mehnatga muhabbat, ijodkorlik dostonning markaziy masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Navoiy «Mahbub-ul qulub» asarida esa turli ijtimoiy guruhlarining hayotidagi o'rnini belgilaydi, fazilat va nuqsonlarini ko'rsatadi. Dehqonlar to'g'risida fikr yuritar ekan, «Dehqonki dona sochar, yerni yormoq bila rizq yo'lin ochar. ... Olam ma'murlig'i alardin va olam ahli masrurlig'i alardin. Har qayonki, qilsalar harakot, elga ham qut yetkumr, ham barakot», - deb dehqonlarni, ya'ni, mehnatkash insonni ulug'laydi. Shu bilan birga shoir bu asarida tekinxo'rlarni, nojo'ya ish tutuvchi kishilarni, ochko'z va ta'magirlarni, mehnat qilmay hayot kechiruvchi shaxslarni tanqid qiladi.

Ma'rifatparvar shoir Furqat ham o'zining ma'rifiy she'rlarida ilm, hunar haqida fikr yuritar ekan, har birsog'lom fikrlovchi insonni hunar egallashga

da'vat etadi, hunarga mehr qo'ygan, uni o'rganishni da'vat etgan kishining jahonda qadri baland bo'lajagini uqtiradi².

Pedagog-shoir H.H.Niyoziy esa maktab yoshlarni ilmi, odobli qilib tarbiyalashi va hunarga o'rgatishi kerak, - deb ta'kidlagan ekan, yoshlar ma'naviy fazilatlarining shakllanishida mehnatning rolini yuqori baholaydi. She'rlarida bolalarni ota-onalarining mehnati qadriga yetishga undaydi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy yoshlikda ilm olishning ahamiyati haqida gapirar ekan, «O'qi», «Kitob», «Qalam» kabi she'rlarida ilmni mehnatsiz egallab bo'lmasligi to'g'risidagi g'oyani ilgari suradi.

U yoshlarga kelajakda o'z orzulariga yetishish, ilm-fanni egallash uchun yoshlikdan mehnat qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Yuqoridagi fikrlar o'quvchi-yoshlarning mehnat tarbiyasida muhim vosita sanaladi.

---

² Hasanov S Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi haqida. T.: «O'qituvchi» 1993.

1.2. Tarbiya berish orqali o'quvchilarning ijtimoiy hayot va ishlab chiqarish jarayonlariga jalb etish.

O'zbekiston Respublikasining istiqloлга erishuvi hamda o'z mustaqil siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy yo'liga ega bo'lish, xalq xo'jaligining turli soxalarida, jumladan xalq ta'limi tizimida ham o'sib kelayotgan yosh avlod ta'limg'tarbiyasi bilan bog'liq jarayonini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

hozirgi paytda, fan va madaniyatning eng so'nggi yutuqlari asosida kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni hayotga tayyorlashning samarali shakl va uslublarini izlash nixoyatda zarurdir.

O'zbekiston Respublikamiz Prezidentining «Ma'naviyat va ma'rifat jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to'g'risida»gi farmonida ko'rsatilganidek, jamiyatda yuksak ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy madaniy merosimizga, tarixiy an'analarimizga umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqloл g'oyalariga sadoqat ruxida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning xal qiluvchi omilidir.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish avvalo komil insonni shakllantirishning eng zamonaviy va qulay yo'nalishlarini topib joriy etishga bog'liq. Ushbu konsepsiya ham xudi shu maqsadda, shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga yo'naltirilgan.

Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bo'lgan barcha g'oyalar qaytadan ko'rib chiqilishi, asosiy e'tibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida to'plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Tarbiyaviy ishlar xuquq – tartibot organlari, ijodiy uyushmalar, davlat va nodavlat jamg'armalar, qo'mitalar va tashkilotlar bilan hamkorlikda olib boriladi.

Inson shaxsining kamol topishi juda murakkab va uzluksiz jarayon davomida shakllanadi. Uning tarbiyasiga ota-onasi, maktab, mahalla, do'stlari,

jamoat tashkilotlari, atrof-muhit, ommaviy axborot vositalari, san`at, adabiyot, tabiat va hokazolar bevosita ta`sir ko`rsatadi.

Yuqoridagi barcha hayotiy extiyojlarni vujudga keltirishda o`zaro hamkorlikning ta`sir doirasi orqali shaxsni tarbiyalash va tarbiyaning birligini ta`minlagan holda, uni shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta`sir ko`rsatadigan muhitdan himoya qilish zarur.

Tarbiyaning bosh maqsadi – yosh avlodni ma`naviy – axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy, ma`naviy – tarixiy an`analarga, urfg`odatlarini hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalarni ishlab chiqib amalga joriy etish.

Tarbiyaning asosiy vazifasi – shaxsning aqliy, axloqiy, erkin fikrlovchi va jismoni rivojlanishini, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratishdir.

Buning uchun:

- yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash, hayot mazmunini tushunib olishga ko`maklashish, o`z-o`zini idora va nazorat qila bilishini shakllantirish, o`z shaxsiy turmushiga maqsadli yondoshuv, ularda reja va amal birligi xissini uyg`otish;

- o`quvchilarni milliy, umuminsoniy qadriyatlar, Vatanimizning boy madaniy merosi bilan tanishtirish, madaniy hamda dunyoviy bilimlarni egallashga bo`lgan talablarini shakllantirish, malaka hosil qildirish, tobora o`stiribg`boyitib borish va estetik tushunchalarni shakllantirish;

- har bir o`smirning bilimdonligini va ijodiy imkoniyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish. Inson faoliyatini turli soxalarda joriy qilib ko`rish. Bolalar ijodkorligi, iqtidorini yuzaga chiqarish va yanada qo`llabg`quvvatlash uchun shart-sharoit hozirlash;

- insonparvarlik odobi me`yorlarini shakllantirish, muomala odobi kabi tarbiya vositalari keng qo`llanishi lozim;

- vatanparvarlik, dunyoviy fikrlash, jamiyatimizda yashayotgan odamlar bilan o`zaro munosabat – muloqotni o`rganish, o`z xalqiga, davlatiga, uning himoyasi uchun hamisha shay bo`lib turish, O`zbekiston Respublikasi va boshqa

davlatlarning ramzlariga xurmat bilan qarash, yosh avlodni O'zbekiston Konstitutsiyasiga, Bayrog'iga, Gerbiga, Madxiyasiga, Prezidentiga sadoqatli qilib tarbiyalash;

- qonuniy jamoa axloqi va turmush qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash, shaxsning noyob qirralarini belgilovchi fuqarolik va ijtimoiy mas'uliyat xislarini rivojlantirish, o'zi yashayotgan mamlakatning ravnaqi, insoniyat taraqqiyotini barqaror saqlab qolish uchun fidoiylilik, ekologik ta'lim tarbiya,

- mustaqil davlatimiz – O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va xolisona baho berishga o'rgatish. Uning tinchliksevar, demokratiya va boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, oshkorag'ochiq tashqi siyosatiga o'z xalqining turmush darajasini oshirishga yo'naltirilgan, fuqarolarni ijtimoiy himoya qiladigan ichki siyosatini to'g'ri tushuntirmoq kerak;

- turmushda eng oliy qadriyat hisoblangan mehnatga ijodiy yondoshish fazilatlarini shakllantirish;

- sog'lom turmush tarziga intilishni tarbiyalash va rivojlantirish, munosib oila soxibi bo'lish istagini shakllantirish;

- yoshlarimizni erkin mustaqil fikrlashga ergatish.

Tarbiyaning asosiy tizimi quyidagicha bo'lishi lozim:

- tarbiya – tarbiyalanuvchi shaxsni oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir, yosh yigitg'qizning betakror va o'ziga xolisligini xurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini e'tiborga olish;

- yoshlarda istak va imkoniyat muvofiqligi tuyg'usini qaror toptirish;

- milliylikning o'ziga xos an'analari va vositalariga tayanish;

- shaxslararo munosabatlarda insonparvarlik, pedagoglar va o'quvchilar o'rtasidagi bir-biriga hurmat munosabatlari, bolalar fikriga e'tibor qilish, ularga mehribonlarcha munosabatda bo'lish.

Amalda tarbiyaviy jarayon yaxlit va uzluksiz ishiga va turli yoshdagi, bolalarni qamrab olishga alohida ahamiyat berish lozim³.

---

³ Nosirho'jayev S.N va boshqalar. Ma'naviyat asoslari. Toshkent 2005.

O'smir yigit va qizlar nafaqat bo'lg'usi katta hayotga tayyorgarlik ko'radilar, balki ana shu haqiqiy hayot bilan yashaydilar.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning qiziqishi, istaklari, xoxish va extiyolariga suyangan holda ularning darsdan bo'sh vaqtlarida o'quvg'tarbiya jarayonini to'ldiradi. U o'quvchilarning ijodiy qobiiyatlarini, tashabbuskorligini oshirishga imkoniyat yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarning o'ziga xosligi shundaki, to'garak, klub dasturlarining rang-barangligi, ular mazmunidagi yangiliklar o'smirg'yigitg'qizlarning shaxs sifatida shakllanishlari uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

«Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar» konsepsiyasi xalq ta'limi vazirligi tomonidan 1993 yili tasdiqlangan edi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX-sessiyasida qabul qilingan yangi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunlari, Respublikamizda ma'naviyatga alohida e'tibor berilayotganligidan dalolat beradi. Xukumat va vazirlik qarorlarini hayotga tadbiiq etish, ta'lim soxasini tubdan islox qilish maqsadida mazkur konsepsiyani qayta ishlashga to'g'ri keldi. Yangi taxrirdagi konsepsiyani Qori Niyoziiy nomidagi O'zTFITI olimlari guruhi, Respublika Ta'lim markazi mutaxasislari va xalq ta'limi vazirligi xodimlari tomonidan tayyorlandi.

Konsepsiyani tayyorlashda xalq ta'limi xodimlari, keng jamoatchilik fikrlari inobatga olindi.

Fuqarolik faoliyati o'z davlati oldidagi huquq va burchlarini tan olishni – jamiyat belgilagan yashash va axloq me'yorlariga ongli rioya etishni, mehnat va jamoada faollikni, ma'naviiy yetuklikni barqaror etadi:

-isloxlarning taqdiri va samarasi uchun javobgar, yurtimizning ertangi kuni va istiqboli uchun fidoyi shaxslarni shakllantirish borasida ustivor davlat siyosati yurituvchi;

- siyosiiy onglilik va ijtimoiy faollik, ya'ni davlatning ichki va xalqaro siyosatini tushunish va idrok qilish. Vatanparvarlik va baynalminallikni his etish, ijtimoiyg'siyosiiy hayotda faol qatnashishga shay turish;

- xalq davlat oldidagi fuqarolik burchi, ya'ni qonunchilik tamoyillarini, o'zining Vatan, mahalla, oila oldidagi huquq va burchlarini bilishi, ularga qat'i amal qilishi. Qonunchilikning buzulishiga murosasiz munosabatda bo'lish;

- shaxsning ma'naviy, axloqiy sifatlarini tarbiyalash;

- jamiyatda yuksak ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, shakllanayotgan milliy mafkurani o'quvchi – yoshlar ongiga mukammal yetkazish;

- kishilarni o'z-o'zini chuqur anglashini, mustaqillikning mohiyatini tobora teran tushunishini va uning qadriga yetishi milliy tafakkur takomillashuvini, tarixiy hurlik, mustaqillik ruhining uyg'onishini ta'minlash, ma'naviyat sohasida siyosatimizning asosiy maqsadiga aylanishini tushuntirish.

Xozirgi paytda axloqiy va ma'naviy jihatdan tarbiyaviy ishlarnig' o'smirlar orasida kuchaytirish zarur. Axloqi yo'q, inson ongli ijtimoiy shaxs bo'la olmaydi. Shuning uchun axloqiy tarbiya shaxsning har tomonlama va erkin shakllanishida asosiy o'rin egallaydi.

Maktab va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari tarbiyachilari jamoasi oldida doimo o'quvchilarga umuminsoniy axloq qoidalari asosida hayot kechirishni o'rgatishdek muhim vazifa turadi.

Fanni o'rganishga muhabbat uyg'otish, bilimga tashnalik fazilatlari axloqiy tarbiyaning ajralmas tarkibiy qismidir. Bolalarning o'qishdagi muvaffaqiyatidan uning guruxidagi o'rni aniqlanadi, atrofdagilarning u bilan munosabati belgilanadi, o'qishdagi muvoffaqiyat-bolaning axloqiy tarbiyasini yuvori darajaga ko'taradi.

O'quvchilar qalbiga yuksak ma'naviyatlilikni shakllantirishda kitob va kitobxolikning axamiyati beqiyosligini tushuntirish zarur.

Tarbiya – bu insonni ijtimoiy tajribalar bilan, uning barcha shakllarida – bilim, xis-hayajon, estetika, odob-axloq qoidalari bilan tanishtirish va individning iski o'ziga xos jihatlarini, imkoniyatlari va layoqatlarini rivojlantirish bo'yicha faoliyat xisoblanadi.

Mana shu tarbiyaning asosiy manbaig' shaxslar bo'lib qoladig'bu jamiyat va individning o'zidir. Tarbiyalanayotgan shaxs maqsadlari va ijtimoiylik nisbatlari muammosi, tarbiya nazariyasida esa markaziy muammo bo'lib, shaxs jamiyatidan

tashqarida yuzaga kelmaydigan jonzot xisoblanadi. Jamiyat o'z navbatida shaxslardan tashkil topadi. Jamiyat shaxslar o'zaro munosabatlari jarayoni natijasi va jarayonidan iborat. Shaxssiz jamiyat yo'q va demak, jamiyat ularga bog'liq bo'ladi. Ba'zida shaxsni mikrosotsitsi, jamiyatni esa makrosotsitsi deb, ataydilar. Bu bilan materiya harakatlanishi ijtimoiy shakli, ikki asosiy tarkibiy qismi to'g'risida gap borayotganligini ta'kidlaydilar. Shaxs va jamiyatning yaqin bir-biriga bog'liqligi turli tomonlardan qaralishi mumkin. Biroq, shaxs va jamiyat bir narsa va bir xilda o'xshash bo'lishi nimasi bilan farq qiladi? Uning farqi hajmiga aloqador bo'ladimi: kichik shaxs - katta jamiyat yoki yana boshqa muhim farqlari bormi? – degan savollarga javob berish uchun o'zaro bog'liqlik. Mana shu doiradan chiqishi muhim. Mana shu ijtimoiy sub'ektlar funksiyalarining o'ziga xosligi nimalardan iborat.

Jamiyat - bu qadriyatlar o'z maktabini yaratadigan, o'zining siqilishib qolishiga har qanday sub'ektni xizmat qilishga majbur etishga intiluvchi, o'zining mavjudligini saqlab qolishi uchun shaxsni yutib yuborishga qodir, o'zini harakatlantiruvchi ijtimoiy birlikdir. Shu bilan bir vaqtda, jamiyat insonlar to'plagan madaniyatni saqlab qolish va odamga yetkazish usuli demakdir. U odamlar to'plami umumiyliги va ularning munosabatlari natijasi ifodasi hisoblanadi.

Shaxs va jamiyat ijtimoiy hayotning ikki asosiy sub'ekti sifatida ishtirok etadilar. Hatto eng qulay ijtimoiy sharoitlarda ham, ular birlashmaydilar va ular o'rtasidagi farq kamaymaydi. Ma'lum sharoitlarla ular birg'birlikiga qaramag'qarshi turishlari mumkin.

Tarbiya – jamiyatdagi hodisa sifatida o'sib kelayotgan avlodning jamiyat hayotida turmushi, ijtimoiy ishlab chiqarish faoliyati, ijodi va ma'naviyatida ishtirok etishi murakkab qaramag'qarshi ijtimoiy –tarixiy jarayon hisoblanadi. Ularning odam bo'lishlari, rivojlanishlari, shaxsiyliklari va individualliklari, jamiyatning ishlab chiqarish kuchlari muhim elementlari shaxsiy baxtlarini yaratuvchilari bo'lib ishtirok etadilar. U ijtimoiy taraqqiyot va avlodlar ketma-ketligini ta'minlaydi⁴.

---

⁴ O'quv qo'llanma "Tarbiyaviy ish metodikasi" T.: «O'qituvchi» 1991.

Tarbiya – ijtimoiy hodisa sifatida uning mohiyatini ifoda etuvchi quyidagi asosiy belgilari bilan ifodalanadi:

1. Tarbiya o'sib kelayotgan avlodni ijtimoiy hayot va ishlab chiqarish sharoitlariga jalb etish, ular bilan eskirayotgan va hayotdan kelib chiqayotganligini almashtirish amaliy ehtiyojidan kelib chiqqan. Natijada, bolalar katta bo'ladilar, o'z hayotlari va mehnat qobiliyatini yo'qotayotgan katta avlod hayotini ta'minlaydilar.
2. Tarbiya – doimiy, zarur va umumiy kategoriya. U insoniyat jamiyati yuzaga kelishi. Bilan birga paydo bo'ladi va jamiyatning o'zi yashar ekan, u ham mavjud. U jamiyatning mavjudligi va davomiyligi va uning ishlab chiqarish kuchlarini tayyorlash va insonni rivojlantirishning ta'minlashning muhim vositasi hisoblanganligi uchun tarbiya zarurdir. Unda qonuniy o'zaro bog'liqliklari bu hodisaning boshqa ijtimoiy hodisalar bilan o'zaro bog'liqliklari aks ettiriladi. Tarbiya – o'qitishning bir qismi sifatida ta'limni ham o'z ichiga oladi.

Tarbiya tizimining rivojlanishida aks ettiriladi, ya'ni jamiyatlashtirish, o'zini tarbiyalash va kasbiy ta'sir ko'rsatishda o'z ifodasini topadi. Bu jarayonlar uchta asosiy sub`ektlar shaxsi bilan shakllantiruvchi – jamiyat, individning o'zi va pedagogning bio ob`ekt bilan o'zaro munosabatlari davomida amalga oshiriladi.

Jamiyat to'g'risida to'xtalib o'tamiz. "Ijtimoiylashtirish" tushunchasi tarbiya nazariyasida juda keng foydalaniladi. Tadqiqotchilar uning qadriyatli ko'rsatmalari va tarbiyalash tamoyillariga qarab tushuntiradilar. hatto, bu borada ma'lum an`analar yuzaga kelgan, katta ilmiy material to'plangan. Sotsiologik va psixologik adabiyotlarda ijtimoiylashtirish juda faol tahlil qilinadi. Shu bilan birga ijtimoiy hayotda jamiyat va shaxs rolini talqin qilish, albatta, qaramag' qarshi bo'lgan ijtimoiylashtirish konsepsiyasining shakllanishiga olib keladi. Qattiq ijtimoiylashtirish deb, ataluvchi konsepsiya tarafdorlari, funktsional maktab vakillari bu jarayonni shaxsni ijtimoiy tizimga to'la jalb etish sifatida belgilaydilar.

Sotsiologiya ijtimoiylashtirishni taxlil qilishda, "moslashish", "qulaylik", "tenglik" muvozanati tushunchalariga tayanadi.

Ularning tadqiqotlaridagi asosiy vazifa – individlarni ijtimoiy muhitga moslashtirish hisoblanadi.

Bu konsepsiyaga “yangi insonparvarlashtirish” tarafdorlari qarshi. Ular ijtimoiylashtirishda o'z qobiliyatlari va layoqatlarini yaratuvchi shaxsni hamda shaxsning o'zini amalga oshirish va o'zini namoyon etishga to'sqinlik qilayotgan elementlarni tanqidiy yengishini ko'radilar. Mentlarni tanqidiy yengishini ko'radilar.

Biroq, birinchi holatda ma'lum tarzda ishlab chiqilgan muhitga ta'sir ko'rsatish to'g'risida gap yuritilayotgan bo'lsa, ikkinchi holatda, “ijtimoiylashtirish va shaxs” tushunchalarini to'la adashtirish sodir bo'lmoqda. Ta'lim tizimidagi ijtimoiylashtirish deyarli chiqarib tashlashga, uning o'zini tarbiyalash bilan almashtirishga, tarbiyachi kasbiyligi esa shakllanayotgan shaxsning mustaqilligini ta'minlash vazifasini yuklatishga harakat qilinmoqda. Birinchi nuqtai – nazar ijtimoiy hayot taraqqiy etgan asoslarini qayta ishlab chiqarish muammosiga e'tiborni kuchaytiradi, ikkinchisi esa madaniy – ijodkorlikni shaxs ijodiy qobiliyatlariga erkinlik berishga qaratiladi.

Ma'lumki, bu ikki faramag'qarshi nuqtaig'nazardan birortasi ham amaliy hollarda tarbiya amaliyotini takomillashtirishga olib kelmaydi. To'g'ri shaxs ikki dunyosini ijtimoiy manfaatlar bilan to'la bog'lab qo'yishga yo'l qo'yish mumkin emas. Lekin, baribir jamiyat insonga ta'sir ko'rsatadi va ta'sir ko'rsatishni hisobga olmay bo'lmaydi. Ijtimoiylashtirish – muhit, jamiyatning shaxsga ta'siri demakdir. Shu bilan birga ta'sir ko'rsatish, bu yetarli bo'lmasa ham shaxsning tashkil topishida juda zarur hisoblanadi.

Biz ijtimoiylashtirish to'g'risida gapirar ekanmiz, odam ham, guruh ham, biomuhit va kosmos ham inson ko'ziga ko'rinib va uning qalbida aks etib, maqsadga muvofiq bo'lmasa ham, tasodifan insonga ta'sir ko'rsatib shaxsni shakllantiradi. haqiqatda ko'zga ko'rinmas ta'sir ko'rsatish, nazorat qilib bo'lmaydigan jarayon. Muhitning u yoki bu elementlari qason, qanday ketma-ketlikda, qanday nisbatlarda shaxs bilan munosabatlarga kirishishini bilib bo'lmaydi. hatto ularning har birini aniqlash ham mumkin emas. Biroq muhit

shaxs uchun shakllanib bo'lgan, dunyoqarashiga yod bo'lgan faoliyat sharoitlari va tamoyillarini majbur qilishda quvonchni xis etish qiyin bo'ladi. Agarda dunyoqarashi shakllanmagan bo'lsa, unda ham odamdan noqulay muhit ta'siridan qoniqishni talab qilib bo'lmaydi. Odam o'zi o'z hayotini tashkil etadi, u nima qilishini o'zi tanlaydi: dunyoga qarab xursand bo'ladi, agarda unda o'z hayotini ko'rsa.

1.3. Mehnatsevarlik va kasbga yo'naltirish tushunchasi amalga oshirishga qo'yiladigan talablar.

Umumiy ta'lim va hunar maktabi islohoti yosh avlodni xalqning bunyodkorlik faoliyatiga ancha erta va ongli ravishda qo'shishga, yagona mehnat poletexnika maktabi har xil prinsiplarni izchil amalga oshirishga, o'quvchilarda ijtimoiy foydali mehnatga muhabbat va odatni tarbiyalashga, ularning g'oyaviy bilim darajasini kengaytirishga yuksak fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan.

Maktab islohotini amalga oshirish ta'limni unumli mehnat bilan qo'shish asosida maktab o'quvchilarining mehnat tarbiyasini va ularni kasbga yo'naltirishni tubdan yaxshilash, yoshlarning umumiy o'rta ta'limni umumiy kasb ta'limi bilan to'ldirish imkonini beradi.

Kasbga yo'naltirish – yoshlarni erkin va mustaqil kasb tanlashga ilmiy amaliy jihatdan tayyorlash sistemasidir. U har bir shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini ham, davlat manfaatlari yo'lida mehnat resurslarini to'laqonli taqsimlash zarurligini ham hisobga olishi kerak. Kasbga yo'naltirish tajribasi yoshlar ijtimoiy yetukligini ancha yuksak darajasini ta'sinlashi, unda umumiy ish yo'lida faol mehnat qilish qobiliyati va intilishini tarbiyalashni talab etadi. O'quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash jarayonida ularni bilimlar bilan ijtimoiy, unumli mehnatga va ijtimoiy munosabatlarga faol qo'shib kelishiga intilish bilan qurollashtirish muhimdir. Bu o'z navbatida umumiy ta'lim maktabidan ixtisoslashish va ishlab chiqarish tajribasi jihatlarini o'zida mujassamlashtirgan kasbga yo'naltirish shakllarini izlab topishni talab etadi.

Kasbga yo'naltirishning maqsadi yosh avlodni ongli kasb tanlashga tayyorlashdir. Buning uchun: o'quvchilarda xulq'atvor va faoliyatning ijtimoiy ahamiyatiga molik ruxiy regulyatorni shakllantirish; mehnatning har xil turlariga hurmat bilan – qarashni tarbiyalash; kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashda shaxsiy pozitsiyani faollashtirish, ya'ni o'quvchini ongli kasb tanlashga tayyorlash maqsadida uning shaxsiga tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi yondoshuvni amalga oshirish zarur.

Kasbga yo'naltirish kompleks, ko'p jihatli muammo bo'lib, u ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik – pedagogik, tibbiy – fiziologik jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu jihatlarning birchasi bir vaqtda, o'zaro bog'liq holda amal qilishi kerak. Kasbga yo'naltirishning ijtimoiy jihati o'quvchining bilimlar, normalar, qadriyatlarning muayyan sistemasini o'zlashtirish jarayonini nazarda tutadi, ular o'quvchiga jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida ijtimoiy kasb faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beradi. Shuning uchun o'quvchilarni kasbga yo'naltirishni dastavval jamiyatning ijtimoiy buyurmasi, shuningdek mamlakat uchun bo'lajak kadrlar tayyorlashni oldindan aytib berish, o'quvchilarda shaxsiy ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish birligi nuqtai nazaridan hal etil kerak. Iqtisodiy jihatg' tobora ko'proq qismini yoshlar tashkil etadigan mavjud va istiqboldagi mehnat rusurslaridan unumli foydalanish va ularni oqilona taqsimlashdir. Psixologik – pedagogik jihat – o'quvchilarning qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlarini aniqlash va shakllantirish, iste'dodini izlashda, shaxsning o'ziga xos xususiyatlariga, uning potensial imkoniyatlariga mos keladigan kasbni tanlashida yordam berish; maktab o'quvchilarining kasbiy jihatdan o'z-o'zini aniqlashini samarali boshqarish yo'llari va shartlarini belgilashdir. Tabiiy fiziologik jihat kishining sog'ligi va u yoki bu kasb faoliyatini bajarish uchun zarur bo'lgan alohida fiziologik vazifalari, psixofiziologik sifatlariga nasbatan maxsus talablar qo'yadi.

Kasb maorifi (kasb axboroti), o'quvchilarning amaliy faoliyatini ijtimoiy foydali, unumli mehnatning turli xillariga qo'shish, kasbga doir maslaxat, kasbga moslashuv kasbga yo'naltirish sistemasining asosiy tarkibiy fislari, boshqacha qilib aytganda, kasbga yo'naltirish ishining bosqichlari hisoblanadi.

Kasb maorifi – o'quvchilarni mehnatning xilma xil turlari, kasblarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning rivojlanish tamoyillari, mamlakat va maxsus iqtisodiy rayon xalq xo'jaligining kadrlarga bo'lgan extiyojlari bilan tanishtirishdir.

Bu jarayonda o'quvchilar o'zlariga kasblar olamida yo'l topish imkonini beradigan bilimlarni egallaydilar va tanlangan ob'ektlarga ijtimoiy baho berish asosida asosli qaror qabul qiladilar. Kasb maorifida noizchilikka yo'l qo'ymaslik uchun o'quvchilar egallaydigan mehnat olamidagi bilimlarni bir sistemaga solish

kerak. Buning uchun Y.A.Kalimov taklif etgan mehnat mavzui yuzasidan kasblarni tasnivlashdan foydalanish mumkin. U mehnat mavzui yuzasidan kasblarning besh xil tipini ajratib ko'rsatadi: "insong'tabiat", "insong'texnika", "insong'inson", "insong'belgi sistemasi", "insong'badiiy obraz". Mazkur yondoshuv o'quvchilarga u yoki bu faoliyat soxasiga kiruvchi kasblarni mustaqil tahlil etish, kasbdagi eng muhim narsalarni ajratib ko'rsatuvchi, mehnat mavzui, maqsadlari, qarorlari va sharoitlarini, muayyan tipdagi kasblarning odam oldiga qo'yadigan talablarini tushunib yetish kerak. Kasb maorifi o'quvchilarning yosh xususiyatlarini xisobga olib o'tkazilishi lozim.

O'quvchilarning ijtimoiy foydali, unumli mehnatning xilmag'xil turlarida o'z kuchini amaliy sinab ko'rishini faollashtirish ham kasbga yo'naltirishning muhim vazifasidir, chunki mehnat shaxsni shakllantirishning asosiy va xal qiluvchi omilidir.

O'quvchilarda kasbga bo'lgan qiziqishlarni shakllantirish – bu tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning birinchi, zarur, lekin yetarli bo'lmagan qismidir: o'quvchi ishlab chiqarishda tanlangan kasbni tezroq egallashi uchun ijodiy va amaliy tayyorgarlikka ega bo'lishi, unga maktabda dastlabki "kuchni sinab ko'rish" imkoniyatini berish muhimdir⁵.

Ishlarni to'g'ri tashkil etib, ularning xususiyati va mazmunini to'g'ri belgilaganda, bu shakllarning hammasi o'quvchilarning kasbiy jihatdan o'zg'o'zini anglashida g'oyat samarali bo'ladi.

Kasbga doir maslaxatda eng muhimi –kasb tanlashning keng g'oyaviy va ijtimoiy sabablarini shakllantirishdir. Shaxsiy jixatdan bu o'quvchilarda ijtimoiy burchni yuksak darajada anglash, mehnatsevarlik, umumiy ish rovida mehnat qilishga intilish kabi fazilatlarni tarbiyalashdir. Kasbga doir maslaxat jarayonida o'quvchining mazkur kasbni tanlash barqarorligi darajasiga ishonch xosil qilish ham muhimdir. Bu tanlash tasodifiy, o'ylanmagan bo'lishi ham mumkin. Shuning uchun kasbga doir maslaxatning vazifasi o'quvchining o'ziga xos psixofiziologik va shaxsiy xususiyatlari u yoki bu kasbning o'ziga xos talablariga mos kelishini

---

⁵ Jo'raev A.J. "Tarbiyaviy darslarni o'tish". T.: «O'qituvchi» 1994.

belgilashdan iboratdir. U muayyan kasbni eng muhim ob`ektiv va sub`ektiv shart-sharoitlarni eng ko`p darajada xisobga olgan holda tanlashni ta`minlaydi.

Kasbga doir maslaxat odatda o`ziga xos xususiyatga ega bo`lib, o`quvchilarda kasb tanlash chog`ida vujudga keladigan qiyinchiliklardan kelib chiqadi. Tabiiyki, yakka tartibdagi maslahat bir o`quvchiga ham kerak bo`lavermaydi. Lekin bunday maslaxat zarur bo`lgan o`quvchi bilan jiddiy ravishda alohida ish olib borish kerak. Ma`lumki, yakka tartibda o`tkaziladigan kasbga doir maslaxatga kamida 50 % o`quvchi muhtoj bo`ladi. Ular qatoriga:

- 1) U yoki bu sabab bilan mustaqil kasb tanlay olmagan o`quvchilar;
- 2) Ota – onalari bilan ziddiyat vujudga kelgan o`quvchilar;
- 3) O`zlari tanlagan kasb yo`lining to`g`riligini tasdiqlashni istaydigan o`quvchilar;
- 4) Rivojlanishda va hattig`harakatida og`ishlar bo`lgan o`quvchilar kiradi.

Kasbga doir maslahat VII-IX sinf o`quvchilari bilan o`tkaziladi, chunki ular muayyan kasbni tanlash zarurati sharoitiga qo`yilgan bo`ladilar, lekin ko`pincha bu muammoni mustaqil xal eta olmaydilar.

Kasbga doir maslaxat ma`lumot berishg`axborot tusida bo`lib, o`quvchilarning mehnat va kasb faoliyati to`g`risidagi bilimlarini kengaytirishga, maxsus ma`lumot olish va ishga joylashish imkoniyatlari xususidagi ma`lumotlarni xabar qilishga qaratilgan bo`lishi mumkin.

Psixologikg` pedagogik maslaxat o`quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish negizida unga eng mos keladigan faoliyat soxasini tanlashga yordam berishni shaxsning kasb tanlashga tayyorgarlik ko`rishida o`z faoliyatini faollashtirishni nazarda tutadi. Bunday maslaxat berish uchun o`quvchini o`qish va sinfdan tashqari ishlar jarayonida kuzatish, kasblarni, “O`quv yurtlarini yaxshi bilish asos bo`ladi”.

Tibbiy –kasbga doir maslaxatni V sinfdan boshlab o`tkazish kerak. Chunki xuddi shu yoshda barqaror qiziqishlar vujudga kelib, ular keyinchalik mustaxkamlanganda kasb qiziqishlariga aylanishi mumkin bo`lgan nuqsonlar bo`lsa, uni bu haqda oldindan ogohlantirib qo`yish ma`qulroqdir. To`g`ri, buni

vrach ham qilishi mumkin, lekin o'quvchi ayni vaqtda o'quvchiga kasblar olami qanchalik keng va xilma-xilligini, sog'lig'idagi nuqsonga qaramay, u har doim ko'ngliga yoqadigan ishni topa olishini ko'rsatib berishi kerak.

Kasbga moslashuv. Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar kasbga moslashuv ijtimoiy-psixologik moslashuv bilan birgalikda namoyon bo'lishini tasdiqlamoqda. Kasbga moslashuv ijtimoiy va shaxsiy sabablar mos kelganda aniq ishlab chiqarish faoliyatiga moyillikning saqlanib qolishi va yanada rivojlanishi kabi belgilar bilan harakterlanadi, u kasbga qiziqishga, mehnat mazmuniga, oilaning va atrofdagi ishlab chiqarishning ta'siriga bog'liq bo'ladi. Kasbga moslashuv o'z tabiatiga ko'ra ziddiyatli jarayon bo'lib, ishlab chiqarish olg'a suradigan bilish vazifalari, muomala shakllari va shaxsiy tajriba, texnik bilimlar, ko'nikmalar va munosabat shakllari, ya'ni o'smir ishlab chiqarishga nimalar bilan kelgan bo'lsa, o'sha narsalar o'rtasidagi ziddiyatlar uning harakatlantiruvchi kuchli bo'ladi.

Ishlab chiqarishdagi kasbga moslashuvga, barqaror kasb tanlashga tayyorgarlik maktabda boshlanadi, lekin bu yerda tugamaydi, chunki bu vazifa maktab va ishlab chiqaruvchining birgalikdagi kuch-g'ayrati bilan hal etilishi kerak.

Kasb tanlash ishlarining barcha bosqichlari doimiy aloqada va o'zaro bog'liq bo'ladi. Jumladan maslaxat berishning turli xillariga o'tishda kasb mahorati kuchayadi. Kasbga moslashuv kasb maorifi bilan ham, kasbga doir maslahat, kuchlarni amalda sinab ko'rish bilan ham o'zaro bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga u butun kasbga yo'naltirish ishida kompleks yondoshish uchun asos bo'lib xizmat qilishi kerak.

Kasbga yo'naltirish ishi – butun ta'lim tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u darslarda bo'lganidek, sinfdan va maktabdan tashqari faoliyatda ham turli usullar bilan amalga oshiriladi. Bu ishga rahbarlik qilish, uni nazorat etish va muvofiqlashtirish maktab direktori rahbarlik qiladigan maktab kasbga yo'naltirish kengashi tomonidan ta'minlanadi. Kengash tarkibiga ta'lim – tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi, sinf rahbarlari, maktab va otaliq tashkiloti va boshqalar kiradi.

Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishni boshqarish sistemasida rejalashtirish birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. U ma'lum yoshdagi o'quchilar tarkibiga nisbatan kasbga yo'naltirish ta'sirining izchilligi va muntazamliligini, aloqadorli va uzluksizligini ta'minlaydi, bu ta'sirning ondag'sonda bo'lishini, stixiyaliligini va tasodifiyligini istisno etadi, maktab, oila va jamoatchilikning o'quvchilarga ta'sir ko'rsatishi bir xilda bo'lishini ta'minlaydi. Kasbga yo'naltirish ishini rejalashtirish asosida tarbiya prinsipi tarbiyaning hayot bilan bog'liqligi, jamoada, mehnatda va mehnat uchun tarbiyalash yo'lga qo'yilgan bo'lishi kerak. Rejalashtirish kasbga yo'naltirishdan iborat yaxlit jarayonni o'zaro bog'langan bosqichlarga bo'lish, o'quvchilar faoliyatining har bir yosh uchun maqsadga muvofiq bo'lgan turlarini nazarda tutish imkonini beradi.

O'quvchini kasb tanlashga tayyorlash ishini tashkil etish bolaning har bir yosh bosqichidagi rivojlanishining o'ziga xosligini hisobga oladigan va uning izchilligini ta'minlaydigan muayyan sistemada amalga oshiriladi.

Kasbga yo'naltirish jarayonida o'quvchi shaxsining kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashi kichik yoshdan boshlab o'zaro bog'langan bir qancha bosqichlardan o'tadi. Maktab o'quvchilarining kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashni shakllantirishni cho'zib yuborish va bitirish imtixonlari davrigacha kechiktirishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Shaxsda yorqin ifodalangan va nisbatan barqaror qiziqishlarning yo'qligi odatda umuman yaxshi yetilmagan xulq-atvor bilan uyg'unlashib ketadi.

Kasbga erta yo'naltirish shaxsni mehnat kuch-qudrati sarflashga tayyorlashdan, mehnatning ijtimoiy sabablarini, boshqalarga foyda keltirish extiyojini, o'z kuchini qo'yilgan maqsadlarga erishish yo'lida sarflash qobiliyatini shakllantirishdan iboratdir.

IV-VI sinflarda o'quvchilarning alohida e'tibori asoslarini shakllantirishga qaratilgan.

O'qituvchining vazifasi o'quvchilar bilan olib boriladigan ishlarga izchil va maqsadga muvofiq xususiyat bag'ishlashdir. Shu maqsadda o'qituvchi o'smirlarning kasb maorifi rejasini tuzadi, o'quvchi faollar bilan birgalikda

ekskursiyalar, yurushlar natijalariga asosan to'plangan materiallardan ko'rgazmalar uyushtiradi.

O'quvchilar tanlayotgan kasbiga doir amaliy malaka va ko'nikmalarni egallash maqsadida o'quv ustaxonalarida, to'garaklarda, qiziqishlar bo'yicha guruhlarda, tashkil etilgan "Kuchni sinab ko'rish"ga qo'shiladilar; ayni vaqtda o'quvchilarni mehnat ta'lim yo'nalishini tanlashga o'quv ishlab chiqarish markazlar tayyorlaydi.

VII-IX sinf o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda ular hunarg'texnika bilim yurti sistemasida egallashlari mumkin bo'lgan ommaviy kasblarni targ'ib qilishga alohida e'tibor berish kerak.

Ayni vaqtda o'quvchilarni o'quvg'ishlab chiqarish markazlarida u tanlayotgan kelajakdagi kasb faoliyatiga mos keladigan mehnat ta'limi ixtisosini tanlashga e'tibor beriladi.

II bob. Mehnatsevarlik va kasb-hunar egallashga oid tadbirlar o'tkazishning pedagogik shart-sharoitlari

2.1. O'quvchilarning mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda hamkorlikni ahamiyati

Mehnat tarbiyasini tashkil etish jarayonida o'quvchilar dastlab ishlab chiqarish jarayonlarining ilmiy asoslari bilan tanishadilar.

Mehnat tarbiyasi maqsadga muvofiq, tizimli, izchil tashkil etiladi. Mehnat ta'limi sinf xonalari, o'quv-tajriba maydoni, mashina-traktor saroyi, o'quv-tarbiyaviy tadbirlar jarayoni, ishlab chiqarish korxonalarini va xo'jaliklarning dalalarida olib boriladi.

Natijada ma'lum qiymatga ega bo'lgan ijtimoiy-foydali mahsulotlar yaratiladi hamda ilg'or kasb sohiblariga xos bo'lgan shaxslik fazilatlarini shakllanadi.

Shu jihatdan olib qaraganda, bugungi kunda mehnat ta'limining mazmuni, maqsad va vazifalari o'zgaradi, texnologik ta'lim ustuvorlik kasb etdi, o'quvchilarni kasbga yo'naltirish tizimi yangilandi. Mehnatni ilmiy tashkil etishning birinchi darsini ham o'quvchi ta'lim jarayonida oladi.

Mehnat tarbiyasi bilan mehnat ta'limi bir-biri bilan o'zaro bog'langan. Mehnat faoliyati ma'lum bilimga ega bo'lishni talab etadi. Zero, bilim va ko'nikmalar o'quvchini mehnat faoliyatiga tayyorlaydi.

Ta'lim jarayonida olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko'radilar, umumiy mehnat jarayonida o'quvchilarning kombinatlar, jamoa hamda fermer xo'jaliklari, korxonalar, zavod va fabrikalarda texnik va texnologik bilimlari mustahkamlanadi, shuningdek, ular tashkilotchilik malakalariga ham ega bo'ladilar.

Sinfdan tashqari ishlar jarayonida mehnat tarbiyasi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarning turli shakllari o'quvchining texnik ijodkorligini rivojlantiradi, u yoki bu bilim sohasida bilimga bo'lgan qiziqishini shakllantiradi.

To'garaklarda o'quvchining qiziqish va qobiliyatlari namoyon bo'ladi.

O'quvchilarning to'garaklardagi faoliyati ma'lum pedagogik talablarga rioya qilganda samarali bo'ladi. Chunonchi:

- to'garak faoliyati ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishi lozim, ya'ni, o'quvchilar tayyorlagan buyumlar kishilar uchun amaliy qiymatga ega bo'lishi zarur;

- texnik ijodkorlik o'quv muassasasidagi o'quv-mehnat jarayoni bilan uzviy aloqada bo'lishi kerak (maktab, kollej, oliy ta'lim va boshqalar);'

- ijtimoiy-foydali, unumli mehnat jarayonida o'quvchining texnik ijodkorligini tashkil etishda faoliyatni ijtimoiy buyurtmadan ijodkorlikka aylantirish kerak bo'ladi.

To'garak faoliyati jarayonida o'quvchilar o'z kollejan uchun o'quv-ko'rsatmali qurollar: jadvallar, rasmlar, diagram malar, kolleksiyalar, oddiy modellar, yuqori sinflarda - stendlar, harakatdagi modellarni yaratishi mumkin.

Tabiatshunoslik, botanika, zoologiyadan amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilar uchagkalarida ishlaydilar, jonli burchaklar tashkil etadilar, o'quv maskanini ko'kalamzorlashtiradilar.

Mehnat tarbiyasi ojlada tabaqalashtirilgan holda olib boriladi: bolalar

o'z-o'ziga xizmat qiladilar, uy hayvonlarini parvarishlaydilar, ro'zg'or texnikalarini ta'mirlash bilan shug'ullanadilar. Oila budjeti va uni yuritish bilan bog'liq topshiriqlarni bajaradilar, oilada bolalar va kattalar mehnatini hamkorlikda tashkil etishning imkoniyatlari cheksiz.

So'nggi yillarda o'quvchilar mehnat tarbiyasiga jamoatchilik katta e'tibor bermoqda. Yirik fermer xo'jaliklari, qo'shma korxonalarining jamoalari maktablarni otaliqqa olmoqda, ularning moddiy bazasini yaratish, o'quvchilarning bilim olishlari, ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil etishda yordam bermoqdalar.

Mehnat faoliyatining asosiy turlari quyidagilardir:

O'quv mehnati o'quvchilarning ilmiy bilimlar hamda turli fanlar asoslarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyati turidir.

Ijtimoiy-foydali mehnat shaxsni har tomonlama kamol toptirish hamda uning muayyan ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan hamda ijtimoiy mehnat xarakteridagi faoliyati turidir.

Hozirgi davrda ta'lim muassasalarida o'z-o'ziga xizmat keng yo'lga qo'yilmoqda. O'z-o'ziga xizmat o'quvchilarning ijtimoiy va o'quv ehtiyojlarini qondirish maqsadida ularning o'zlari tomonidan amalga oshiriluvchi mehnat faoliyati turidir. O'quvchilarning navbatchiligi o'z-o'ziga xizmat qilishni tarkib toptirishning muhim shaklidir.

Unumli mehnat turlari xilma-xildir. Masalan, o'quvchilarning mehnat haftaligi, chorvaga yem-xashak tayyorlash va shirkat xo'jaliklarida faoliyat yuritish va boshqalar. Unumli mehnat -o'quvchilar mehnatining eng ommaviy shakli sanaladi.

O'quvchilar hozirgi davrda «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati faoliyatida ishtirok etadilar, Dorivor o'simliklar, urug'larni yig'ish, maktab binolarini ta'minlashda qatnashmoqdalar, fermer, shirkat va jamoa xo'jaliklarida ishlab chiqarishni tashkil etishda ishtirok etmoqdalar.

Ayni vaqtda, juda ko'plab maktablarda yordamchi xo'jalik mavjud. Korxonalar va xo'jaliklar ta'lim muassasasiga majmuaviy yondashuv asosida mehnat tarbiyasini tashkil etishga ko'maklashmoqdalar. O'quvchilar ishlab chiqarish subyektlarining iqtisodiy rivojlanishi bilan tanishadilar, Bu jarayon ularni turli kasblarni egallash shartlari va sharoitlari bilan tanishtirishga yordam beradi.

Mehnat tarbiyasi o'quvchilarni mehnatga psixologik va amaliy jihatdan tayyorlashni nazarda tutadi. Zero, mavjud sharoitda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar shaxs kamolotiga nisbatan juda katta talablarni qo'yimoqda. Xususan, mehnatga muhim ijtimoiy burch sifatida qarash, ma'lum faoliyatni bajarishda mas'uliyatni his etish, mehnatga va uning natijasi, shuningdek, mehnat jamoasiga hurmat, mehnat faoliyatini tashkil etishda tashabbuskorlik, faollik ko'rsatish, o'z aqliy va jismoniy qobiliyatini to'liq namoyon etishga bo'lgan ichki ehtiyoj, mehnatni ilmiy tashkil etish yo'lida amaliy harakatni olib borish shular jumlasidandir.

Mehnatga psixologik jihatdan tayyor bo'lish esa tarbiyaviy ishlar tizimida amalga oshirilib, ularning har biri quyidagi vazifalarni hal etishga yordam beradi:

- o'quvchilar tomonidan mehnatning ijtimoiy ahamiyati, mehnatni tashkil etish hayotiy zaruriyat ekanligining anglab yetilishiga erishish;

- ularda mehnat faoliyatini amalga oshirishga nisbatan rag'bat uyg'otish;

- o'quvchilarda mehnat ko'nikma va malakalarini shakllantirish va hokazolar.

Jamiyatda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, mulkkn egalik, xususiy mulkni yaratish yo'lida qonun doirasida olib borilayotgan amaliy faoliyatni qo'llab-quwatlashga yo'naltirilgan ijtimoiy harakatlar mehnat tarbiyasiga yangicha yondashuvni talab etmoqda.

Mehnat tarbiyasining yangi texnologiyalar asosida o'quv dasturlari, ta'lim metodlarining variativligi tamoyili yotadi. Dasturlar kasb-hunar kollejlari ixtisoslashgan turli kasblar bo'yicha yaratiladi. Ularda kasbiy ta'limni o'zlashtirishga nisbatan qo'yilgan davlat talablari o'z ifodasini topadi.

Ta'lim jarayonida egallangan bilim, ko'nikma va malakalar mehnat tarbiyasida pedagogik faoliyatning yakuniy natijasi emas, balki inson qobiliyatining rivojlanishi, $Y^{\text{II}}\text{B}$ mehnatga bo'lgan layoqatini rivojlantirishning samarali vositasidir. Bu esa mehnat tarbiyasida an'anaviy metodlarni emas, balki bilim olishning faol metodlaridan foydalanib, o'quvchilarda tadqiqotchilik hamda ixtirochilik malakalarini rivojlantirish metodlarini qo'llashni nazarda tutadi.

Bundan tashqari muammoli, izlanuvchan tadqiqot metodlari, konstruktorlash, loyihalash, texnik modellashtirish, mehnatni tashkil etish jarayonida uning eng yaxshi variantlarini izlab topish, ijodiy topshiriqlarni to'g'ri tanlay olish, shuningdek, tanlovlar, yoshlarning ijodiy ko'rgazmalarni tashkil etish ham eng samarali metodlardan sanaladi.

Mehnat ta'limi va tarbiyasining tashkiliy-metodik shakllari o'qituvchi tomonidan tanlanadi. Bu shunday shakl va metodlar bo'lishi kerakki, u o'quvchiga mehnati muvaffaqiyatidan quvonch baxsh etsin, o'z mehnatidan o'zi faxrlansin.

Mehnat tarbiyasining texnologiyalari o'quvchining nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratishi zarur. Bu esa, o'z navbatida, mehnat

ta'limi mazmunini ham takomillashtiradi. U kompleks xarakter kasb etib, o'quvchilarda o'quv texnika va texnologiyalari haqida tasavur hosil qilishi, amaliy masalalarni hal etish malakasini shakllantirishi, sifat natijalarini ta'minlashi lozim. Ayniqsa, o'quv topshiriqlarini hal etishga ijodiy yondashish, ishlab chiqarishning texnik-iqtisodiy, ijtimoiy ko'rsatkichlarini yuqoriga ko'tarishga intilish hosil qilishi maqsadga muvofiqdir.

Mehnat tarbiyasida sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar rejasida mehnat tarbiyasi yo'nalishidagi tadbirlarning o'rin olishini ta'minlash muhim pedagogik vazifalardan biridir. Mehnat tarbiyasi turli an'anaviy va noan'anaviy shakllarda tashkil etiladi. Demak, o'quvchilarning mehnat faoliyatini tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

O'quvchilarning mehnat ta'limi jarayonida ularning mehnatga qiziqishlarini oshirish, kasbiy yoki mehnat faoliyatiga tayyor bo'lishni ta'minlash.

O'quvchilar kuchini to'g'ri taqsimlash, faoliyat turlari va uni ijro etishda o'rin almashtirish vositasida ularda rahbarlik va ijrochilik malakalarini hosil qilish.

O'quvchilarning mehnat faoliyatiga rag'batlantirishning samarali metod va vositalaridan foydalanishga e'tiborni qaratish.

Mehnat faoliyatining turidan qat'i nazar mehnat madaniyatini shakllantirish, kasbiy faoliyatni rejalashtirish, vaqtdan oqilona foydalanish, o'z joyini tartibli saqlash hamda mehnat qurollariga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish.

Mehnat tarbiyasining iqtisodiy tarbiya bilan aloqadorligi. O'tgan asrning 30-yillaridan boshlab o'quvchilarga iqtisodiy bilim berish hamda, ularda mehnat va kasbiy faoliyatni tashkil etish ko'nikma, malakalarini shakllantirish masalasiga jiddiy e'tibor berila boshlandi. O'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda ishchanlik, tartiblilik, ehtiyotkorlik xislatlarini shakllantirish tarbiyaviy ishlarning tarkibiy qismlaridan sanaladi.

Hozirgi davrda, kadrlar tayyorlash masalasi eng muhim vazifa sifatida qo'yilib, ta'lim sifatini oshirish bilan birga o'quvchilarni iqtisodiy bilimlar bilan qurollantirish, ayniqsa, bozor iqtisodiyoti munosabatlari shakllanayotgan mavjud sharoitda muhim va zarur.

Iqtisodiy ta'lim o'quvchilarga xo'jalik yuritish tizimi (oilada budjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar) to'g'risidagi nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Iqtisodiy tarbiya o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda xo'jalik yuritish faoliyat (oilada budjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat pedagogik faoliyat jarayoni.

Binobarin, iqtisodiy tarbiya yosh avlodda iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish, ularni tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, iqtisodiy faoliyatni yo'lga qo'yish to'g'risida fikrlashga o'rgatadi.

Iqtisod, iqtisodiyotning o'zi nima? Bu tushuncha yunon olimi Geliot tomonidan kiritilgan bo'lib, bu - «uy xo'jaligini boshqarish san'ati» ma'nosini anglatadi. Keyinchalik bu tushunchaning mohiyati kengayib, ma'nosi ham to'ldirib borilgan. Iqtisodiyot - bu juda keng va murakkab tushuncha. Iqtisod atamasi tor ma'noda inson yaratgan barcha boyliklarni tejash, shuningdek, inson mehnatini qadrlash ma'nosini anglatadi. Keng ma'noda iqtisodiyot insonning tirikchiligini o'tkazishga qaratilgan xo'jalik faoliyati bo'lib, bu faoliyat ishlab chiqarishdan boshlanib, yaratilgan mahsulotlarni iste'mol etish bilan yakunlanadi.

Demak, iqtisod inson faoliyatining asosiy jihati bo'lib, jamiyatning eng muhim negizi, uning poydevori hisoblanadi. Chunki, eng avvalo, insonning inson sifatida talab-ehtiyojining qondirilishiga, albatta, uning iqtisodiy faoliyati asosida erishiladi.

Bulardan ma'lumki, inson o'z hayotida iqtisodiyot bilan doimiy munosabatda bo'ladi. Iqtisodiy tarbiya, avvalo, oiladan boshlanadi. Oilada iqtisodiy tarbiya zamirida ham mehnatsevarlikni tarbiyalash yotadi. Bolalar o'z mehnati natijalarini ko'rgandagina o'z imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanayotganini anglab yetadi, mustaqil faoliyat yuritishni o'rganadi, ularda tadbirkorlik va ishbilarmonlik xislatlari tarkib topadi.

Oilada yo'lga qo'yiladigan bolalar mehnati hovli va xonalarni tartibli saqlash, kiyim-kechaklarni asrab-avaylash, uy jihozlarini ta'mirlash, ro'zg'or yumushlariga yordam berish kabilar ko'rinishlarida namoyon bo'ladi.

Ota-onalar bolalarni mehnat faoliyatini kuzatib borib, ularga zarur o'rinda maslahat beradilar. Ayniqsa, o'quvchi-yoshlarda oilada ham, ta'lim muassasalarida ham tejamkorlikka rioya qilishga o'rgatish katta ahamiyatga ega.

Iqtisodiy tarbiya o'z ichiga o'quvchilar tomonidan iqtisodiyot asoslarini o'rganish, ularning unumli va ijtimoiy mehnatning turli ko'rinishlarida ishtirok etish, rejalashtirishga doir bilim va malakalarga ega bo'lish, ishlab chiqarish mahsulotlarini hisobga olish va nazorat qilish kabilarni oladi.

Iqtisodiy tarbiyaning inson va jamiyat, iqtisodiy geografiya, tarix, matematika, ximiya, biologiya, mehnat ta'limi darslarida amalga oshirilishi yanada ijobiy samaralarni beradi. Eng muhimi «Iqtisodiyot asoslari» o'quv fani asosida o'quvchilar iqtisodiy tushunchalar, kategoriyalar hamda ishlab chiqarishni rivojlantirish qonuniyatlarini o'rganadilar.

Jamiyatda keng ko'lamlı iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotgan sharoitda Respublika iqtisodiyotini rivojlantirish, xo'jalikni oqilona tashkil etish, sanoat va qishloq xo'jaligi tarmoqlarini takomillashtirish, moliya operatsiyalarni to'g'ri tashkil etish, rejalashtirish, mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish samaradorligi, korxonalar rentabelligi, kichik va o'rta biznes, ijara, bozor infrastrukturasi, mahsulot qiymati, sof daromad, qo'shimcha daromad, budjet, xaridor, tovar, tovarlar importi va eksporti, shartnoma, birja, raqobat, menejment, marketing, pul, bank, banknot va boshqalar haqida to'la ma'lumotlarning berilishi o'quvchilarning iqtisodiy ongini shakllantirishga yordam beradi.

Sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar hamda tarbiyaviy soatlarda iqtisodiy mavzularda tarbiyaviy suhbat, bahs va munozaralar uyushtiriladi, og'zaki jurnal yaratiladi, viktorina tashkil etiladi, to'garak yoki klublar faoliyati yo'lga qo'yiladi.

«Mehnat faoliyatining sifati va samaradorligi nimalarga bog'liq?», «Xo'jalikning qiymati qancha turadi?», «Har birimiz iqtisodchi bo'lishimiz

mumkin», «O'quv yurtimizning iqtisodiy ahvoli va budjeti qanday ahvolda?», «Iqtisod bizning hayotimizda», «Bo'sh vaqtdan unumli foydalanish mumkinmi?», «Tajamkorlik nima?» va hokazo mavzularda tarbiyaviy tadbirlarning o'tkazilishi o'zining ijobiy natijalarini beradi. «Yosh iqtisodchi» markazi faoliyatini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir. Bularning barchasi o'quvchilarda quyidagi xislatlarning shakllanishiga zamin yaratadi:

- mehnat faoliyatiga nisbatan mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish, mehnatsevarlik, yijdonlilik, jamiyat va davlat oldida o'z burchini his etish;

- tejamkorlik, rejalilik;

- intizomlilik, uddaburonlik;

- uyushqoqlik, ishchanlik;

- tartibsizlikka nisbatan murosasiz bo'lish va boshqalar.

2.2. Mehnatsevarlik orqali kasbga yo'naltirishning amalga oshirish yo'llari va shakllari

O'quvchilarni ongli kasb tanlashga tayyorlash umumiy ta'lim maktabining muhim vazifasidir. Bu tayyorgarlik ikki omilni:

- 1) Jamiyatning kadrlarga bo'lgan extiyojini;
- 2) Yoshlarning shaxsiy qobiliyatini hisobga olib amalga oshiriladi..

Ikkinchisi, shaxsning kasbiy jihatdan o'zg'o'zini anglashi bilan bog'liqdir. O'quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash: ular e'tiborini targ'ib qilinayotgan kasblarga jalb etishni, mehnatning ilmiy asoslari bilan chuqur tanishishni yo'lga qo'yishni, ularni faqat zarur malaka va ko'nikmalar egallashnigina emas, shu bilan birga shaxsni, qobiliyatlarni, rivojlantirishni ta'minlovchi faoliyatga jalb etishni ham o'z ichiga oladi.

Kasbga yo'naltirish ishining dastlabki bosqichida targ'ibotchilik ishiga o'quvchilarning o'zini faol jalb etish zarur. Bu, shubxasiz, ularning ishlab chiqarish va undagi kasblar bilan batafsil tanishishlari uchun zamin yaratadi. Maktabda kasblarni targ'ib qilish vositalari sifatida kasb tanlashga bag'ishlangan leksiylar, suxbatlar, uchrashuvlar, baxslar, kechalar, maktab radiosi orqali maxsus eshittirishlar uyushtirish, devoriy gazetalar chiqarishdan foydalaniladi. Maktab yoshlari uchun tengdoshlari –korxonalarining ishchilari va hunarg'texnika bilim yurtlari o'quvchilari bilan bevosita aloqalar juda foydali bo'ladi, umumiy manfaatlar, do'stona o'zaro munosabatlar ko'pincha maktab bitiruvchisi keyinchalik qo'shiladigan mehnat jamoasini tanlashini belgilab beradi. Kasb maorifida badiiy adabiyot alohida o'rin tutadi. O'quvchilarning o'qishi va muhokama qilishi uchun adabiy asoslarni tanlash kasbga yo'naltirish ishining muhim bo'limidir. O'quvchilarda kasbga bo'lgan qiziqishlarni shakllantirish bosqichi ularni mehnat faoliyatiga qo'shish bilan ham bog'liqdir.

Maktab o'quvchilari kasb tanlashining ijtimoiy axamiyatga molik sabablarini shakllantirish uchun darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarda katta imkoniyatlar mavjud.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish yuzasidan darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar mazmuni: kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatga molik sabablarini shakllantirishni, o'quvchilarni turli kasblar va mutaxassisliklar bilan tanishtirishni, kasbga bo'lgan qiziqishlarni rivojlantirishni, o'quvchilarning o'ziga xos mayllari va imkoniyatlarini aniqlashni o'z ichiga oladi. Shulardan kelib chiqib, yuqori sinf o'quvchilarida kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatga molik sabablarini shakllantirishga doir darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar shakllari va usullarini ko'rib chiqamiz.

Darsdan tashqari ishlar tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning xilmag'xil usul va shakllari bilan ajralib turadi. Kasblar to'g'risidagi mehnat faoliyati turlari haqidagi axborot manbaiga qarab kasbga yo'naltirish shakli va usullarini shartli ravishda uch guruhga:

- 1) Og'zaki
- 2) Ko'rgazmali
- 3) Amaliy shakl va usullarga bo'lish mumkin.

Kasbga yo'naltirishning og'zaki shakl va usullari guruhini kasblar to'g'risidagi hikoyalar, suhbatlar, leksiylar, kitoblar o'qish va muhokama qilish, kitobxonlar konfrensiyalari, tegishli mavzulardagi insholar ustida ish olib borish, baxslar, turli kasb vakillari o'rtasidagi uchrashuvlar, mavzuli kechalar. Kasblar olamida og'zaki jurnalini chiqarish, o'yinlar, musobaqalar tashkil etadi.

Shahar sanoatkorxonalariga ekskursiyalar, kasb faoliyatining turli tomolarini namoyon etadigan filmlar, fotoko'rgazmalar, rasmlar, jadvallarni ko'rsatish, maktablar va sanoat korxonalarida tashkil etilgan kasbga yo'naltirish burchaklari va kabinetlarida, mehnat shong'shuxrati xonalarida ko'rgazmali tashviqot vositalaridan keng foydalanish kasbga yo'naltirishning ko'rgazmali shakllari va usullari guruhini tashkil etadi⁶.

Umumiy ta'lim va hunar maktabini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda baza korxonalarining katta ahamiyatga ega ekanligiga alohida e'tibor qaratiladi. Maktab va baza korxonaning birgalikda

---

⁶ Jo'raev A.J. "Tarbiyaviy darslarni o'tish". T.: «O'qituvchi» 1994.

ishlashi o'quvchilarda mehnatga munosabatni tarbiyalashning, kasb tanlashning yetakchi omili hisoblanadi. O'quvchilarda u yoki bu kasbga jiddiy qiziqish ular bu kasb haqida faqat ma'lumot olibgina qolmay, shu bilan birga tegishli yo'nalishda o'z kuchlarini amalda qo'llaganlarida, ishlab chiqarish, uning yutuqlari va istiqbollari bilan tanishganlaridagina namoyon bo'ladi.

Korxonalarda maktab o'quvchilari bilan kasbga yo'naltirish ishlari ishlab chiqilgan reja asosida olib boriladi, har bir sinfga muayyan sex yoki bilim birlashtiriladi. Kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etish va o'tkazishda korxonalar ishtirok etadilar.

O'quvchilar ishlab chiqarish korxonalariga o'quvchilar sexlari kasbga yo'naltirish maqsadida o'quvchilarni umumli mehnatga jalb etishning alohida ta'sirchan shaklidir. O'quvchilar ishlab chiqarish jamoa a'zosiga mustaqil ish soxasi ishonib topshirilsa, o'shanda u o'z mehnati natijalarini ko'radi, bu natijalarni katta yoshdagi o'rtoqlar ham ijobiy baholaydilar. Bu uning quvonch, qoniqish bag'ishlaydi, o'z kuchiga ishonch hosil qiladi.

Yuqori sinf o'quvchilarida kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatga molik sabablarini shakllantirishga ko'maklashadigan darsdan tashqari tarbiyaviy ishning ayrim shakllari va usullariga to'xtalib o'tamiz.

Eng keng tarqalgan shaklg'suxbatdir. Kasb to'g'risidagi suxbatga bir qancha talablar qo'yiladi. Suxbat uchun savollarni tanlash kasb vakilining o'quvchilar bilan jonli, bevosita muloqoti xususiyati bilan belgilanadi. Suxbat o'zini yaxshi biladigan, u haqda maroqli hikoya qilib beradigan mutaxassis tomonidan o'tkazilishi kerak. Suxbatda aniq misollar asosida kasbning xususiyatlarini, uning uchun xos bo'lgan qiyinchiliklarni, ijodiy o'sish imkoniyatlarini ochib berish muhimdir. Suhbatda kasbning ishlab chiqarish mazmuni, masalan, korxonaga ekskursiya qilganpaytda o'quvchilar mehnat qurollari, buyumlar bilan bevosita tanishishlari, ularning ishini kuzatishlari mumkin bo'lgan paytdagidan qisqaroq yoritiladi. Suhbat quruq bo'lmasligi, har bir qoidani misollar, faktlar bilan mustaxkamlash zarur. Suxbatga tashviqot-targ'ibot yo'nalishi bermaslik kerak – maktab o'quvchilari kasb tanlashning to'la erkinligi imkoniyatini xis etishadi.

Maqsadli yo'nalishga muvofiq suxbatlar tanishtiruvchi va yo'naltiruvchi suxbatlar bo'lishi mumkin. Tanishtiruvchi suxbatlar muayyan kasblarning tipik xususiyatlari haqida tasavvur beradi va ko'pincha ko'p miqdordagi o'quvchilar bilan o'tkaziladi.

Yo'naltiruvchi suxbatlar alohida ixtisoslar bilan batafsil va aniq tanishtiradi, ularda o'quvchilarning bilim va qobiliyatlari mazkur mehnat faoliyatining terli talablari bilan albatta taqqoslanadi, kasb tanlashdagi tipik xatolar ko'rsatiladi. Yo'naltiruvchi suxbatlar o'quvchilarning guruxi va har bir o'quvchi bilan yakka tartibda o'tkamziladi.

Kirish suxbatlari katta ahamiyatga ega. Ular o'quvchi kasb tanlash sohasida amal qilishi kerak bo'lgan asosiy prinsipial qoidalar bilan tanishtiradi.

Suxbat o'quvchiga kasb xususiyatlarini qanchalik chuqur va xisg'xayajonli qilib yetkazmasin, maktab o'quvchisiga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari jihatdan mazkur kasb vakillari bilan uchrashuvdan keyinda turadi. O'quvchilar muayyan kasb egalari bilan muloqotda bo'lib, ular bilan bevosita ishchi joylarida, mehnat jamoasida uchrashib, o'zlarining bo'lajak kasblarini muhim bir tarzda emas, balki aniq insonda ko'rishadi, uning turmush yo'lida, mehnat tajribasiga chuqur kirib borishadi, kasb afzalliklarini yorqinroq ko'rishadi. Bunday uchrashuvlar cho'g'ida vujudga kelganko'plab savollarni aniqlash uchun katta imkoniyat yaratiladi. Bu tarbiyaviy shakldan foydalanib, o'quvchilarni ko'pgina ishchi kasblari mutaxassislari bilan tanishtirish mumkin.

O'quvchilarning kasblar haqidagi referatlari ularning bilish faoliyatini faollashtirishning shakllaridan biri bo'lib, ular o'quvchilar tafakkuri va mustaqilligining rivojlanishiga ko'maklashadi.

Referatni tayyorlash o'quvchidan uzoq davom etadigan ishni: maxsus adabiyotlarni o'qishni, maxsus kasb mutaxassislari bilan uchrashuvlarni, zarur tadbirlarda ishtirok etishni talab qiladi.

Maktab o'quvchilarining kasbga munosabatlarini hayotning ma'nosini axloqiy tushunishlarini aniqlash, ularda mehnat kishilariga chuqur hurmatni, ma'naviy prinsplar va xulq'atvor normalarini tarbiyalash maqsadida kasbga

yo'naltirish ishida iste'dod to'g'risida, hayot mazmuni haqida munozalar o'tkazish shaklidan foydalanish kerak.

Munozaralar qatnashchilardan bir qancha kasblar, jamiyatimizning iqtisodiy va madaniy rivojlanishi haqida asosli, ancha keng bilimga ega bo'lishni talab qiladi. Munozarada o'quvchi tanlayotgan kasbining afzalliklarini, o'z qobiliyatlarining ushbu kasbga mosligini ishonchli tarzda ko'rsatib berishi, muxokama qilinayotgan hayotiy masalalar yuzasidan muloxazalarning to'g'riligini isbotlash kerak. Munozara – tarbiyaning ancha murakkab shaklidir. Munozaraga tayyorgarlik va uni o'tkazish metodikasi boshqarib boruvchidan ham, uning qatnashchilaridan ham muammo bilan oldindan chuqur tanishishni, maxsus adabiyotlarni o'qishni, muxokama uchun taklif etilayotgan masalalarni har tomonlama puxta o'ylashni talab etadi. Bu masalalarning har biri o'quvchining tushunishi uchun yaqin bo'lishi, ularda qiziqish uyg'otishi, munozara elementiga ega bo'lishi kerak. Munozara mavzui o'tkir va muammoli bo'lishi, o'z ta'rifida bir necha xil xal etish imkoniyatini mujassamlashtirgan bo'lishi kerak. Maktab o'quvchisini hayotga, mehnatga va kasb tanlashga tayyorlash munosabati bilan quyidagi baxs mavzularini tavsiya etish mumkin: “Sening tasavvuringda”, “Hayotdagi o'rin”, ifodasi nimani bildiradi?”, “Kelajak kishisi qanday bo'ladi?” Zamondoshlaringdan kimga sen kelajak kishisi belgilarini ko'ryapsan?, “Sening hayot yo'lini tanlashing – faqat shaxsiy ishingmi?”

Munozarani o'tkazish rahbardan katta pedagogik odobni, bildirilayotgan fikrga hurmatni, qatnashchilarning nuqtai nazarlari mohiyatini ochib berishni va munozaraning borishini, qarashlarning to'qnashuvi natijasida vujudga keladigan ziddiyatli vaziyatni xal etishga qaratishni talab qiladi. Munozara qarashlar va shaxsiy fikrlarni erkin ifodalashni nazarda tutadi. Qatnashchilarning samimiyligi bir-birlariga va rahbarlarga ishonishiga asoslangandir.

Munozara uni olib boruvchining qisqacha kichik so'zi bilan boshlanadi. Unda mavzu nimaga chiqarilgan mavzu yuzasidan ayrim nuqtai nazarlar keltiriladi. Ayrim fikrlarning muayyan darajada adolatli ekanligi ko'rsatiladi, bu fikrlar izchil

rivojlantirilganda bir-biriga mos kelmay qolishi mumkin. Munozarani olib boruvchi kirish soʻzida bu fikrlarga baho bermaydi.

Munozaraning barcha qatnashchilariga “kim haq?” degan fikrga oʻz munosabatini bildirish taklif etiladi. Yakunlovchi soʻzda qatnashchilarning koʻpchiligiga maʼqul boʻlgan xulosalar va eʼtiroz uygʻotmaydigan fikrlar taʼkidlanadi, oʻylab koʻrish kerak boʻlgan va jamoa fikrini shakllantirishga muvaffaq boʻlinmagan savollar oʻrtaga qoʻyiladi.

Munozara bir tomondan, yakun chiqarish ham hisoblanadi, chunki u jamoatchilik fikrini ifodalash va mustaxkamlashga koʻmaklashadi, boshqa tomondan esa, nuqsonlarni aniqlash, kasb tanlashdagi ijtimoiy axamiyatga molik sabablarni, maktab oʻqituvchisining faol fuqarolik mavqeini tarbiyalash yuzasidan amalga oshirilgan ishlarni yangidan qayta koʻrib chiqishga majbur qilishi mumkin. Maktab oʻquvchilarining, ayniqsa oʻsmirlarning shaxsiy faolligini uygʻotish uchun ularni kasblar bilan tanishtirish jarayonida joziba baxsh etadigan oʻyin jixatlari kiritiladi. Konfrensiyalar, otaliq tashkiloti vakillari bilan uchrashuvlarni oʻziga xos “kasblarni himoya qilish” tarzida oʻtkazish tobora keng ommalashmoqda.

Kichik yoshdagi oʻsmirlar bilan ishlashning faol shakllarini izlash musobaqa jihatlarini oʻz ichiga olgan, qatnashsilardan faollik, tashabbuskorlikni talab etadigan “oʻzingni sinab koʻr” oʻyinini tashkil etishga olib kelishi mumkin. Oʻyin toʻrt bosqichga boʻlinib, musobaqalashayotgan sinflarning komandalari topshiriqlar olishadi va uni bajarish jarayonida muayyan kasb bilan tanishishadi. Kasb tanlashning anʼanaviy tadbirlari – otaliq korxonasiidagi kasblar toʻgʻrisida insholar yozish, korxonada mehnat shon-shuxrati muzeyiga ekskursiya oʻtkazish oʻyinga kiritilganda, oʻquvchilarda katta qiziqish uygʻotadi. “Oʻzingni sinab koʻr” oʻyini puxta oʻyilgan, birinchidan, oʻsmirlarni faollashtirishga, ularda oʻyinda oshirilgan his-tuygʻu holatini qoʻllab-quvvatlashga va ikkinchidan, eng muhimi, oʻsmirlarda kasblarga ijodiy munosabatni shakllantirishga qaratilgan “pedagogik rejussura”ni oʻz ichiga oladi. Barcha kasbga yoʻnaltirish tadbirlarining mavzui juda xilma-xil boʻlishi mumkin, lekin u har doim oʻquvchilarning qiziqishlariga, ularning umumiy tayyorgarlik darajasiga mos boʻlishi kerak.

Maktab o'quvchilarini kasb tanlashga tayyorlashda, bu tanlashning ijobiy sabablarni shakllantirishda o'quvchilarning tashabbuskorligi va mustaqilligini eng ko'p darajada rivojlantiradigan, ularni faollikka da'vat etadigan, qiziqtiradigan kasblar bilan tanishtirishga, mazkur kasb kishisiga foydali bo'lgan shaxsiy sifatlarni tarbiyalashga qaratadigan, mehnat faoliyatining muayyan turiga mayl va qobiliyatlarni faol rivojlantirishga ko'maklashadigan kasb tanlashga yo'llashning shakllaridan foydalanish muhim ahamiyatga egadir.

Kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatga molik sabablari maktab o'quvchisining oliy insoniy maqsadlar va ehtiyojlarga ijtimoiy yo'nalishlarini kuchaytiradi. Yuqori sinf o'quvchilarining kasb tanlashdagi pozitsiyasining mustaxkamligi - bu mehnat faoliyatidagi munosabat yo'l-yo'riqlarining shunday darajaga yetkazilgan sistemasining barqarorligidan iborat bo'lib, bunda moddiy ishlab chiqarish sohasining turli kasblarga ijobiy yoki salbiy munosabat muayyan kasbni tasodifiy emas, balki e'tiqod bilan tanlashni belgilab beradi.

Maktabning ota-onalar bilan olib boradigan ishi o'quvchilarni kasbga yo'naltirish sistemasidagi muhim bo'g'indir. Tajribaning ko'rsatishicha, ota-onalar o'z farzandlarining muayyan hayotiy va kasb rejalarini belgilashda faol ishtirok etadilar. Shu bilan birga kasb tanlash va o'qishni davom ettirish yo'llarini belgilash o'quvchilarning o'zlari uchun ham, ularning ota-onalari uchun ham juda qiyin vazifa ekanligi ma'lum. Ota-onalarning maslaxatlari ko'pincha xalq xo'jaligi turli soxalarining kadrlarga bo'lgan real ehtiyojlariga to'g'ri kelmaydi. Ular farzandlarining qiziqishlari va qobiliyatlarini har doim ham bilaverishmaydi va ob'ektiv baholashmaydi. Ota-onalarning istaklari va bolalarning kasb niyatlari ko'p hollarda bir biriga mos kelmaydi. Bularning barchasi bolarni mehnatga va tanlashga tayyorlashda oilaga yordam ko'rsatishga qaratilgan ota-onalar bilan maxsus ishlashni tashkil etishni zarur qilib qo'yadi⁷.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishiga ota-onalarni tayyorlashni o'qituvchi umummaktab va sinflarning ota-onalar komitetlari amalga oshiradi. Barcha maktablar va sinflarda tuziladigan ota-onalar komitetlari ota-onalar bilan

---

⁷ Munavvarov A.K. "Oila pedagogikasi" T.: «O'qituvchi» 1994

o'quvchilar, maktab bilan ishlab chiqarish o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in bo'lib maydonga chiqadilar. Ular o'quvchilarning mehnat tarbiyasi va ularni kasbga yo'naltirishdagi birgalikdagi faoliyatini muvofiqlashtiradilar⁸.

Ota-onalar komitetlari quyidagi yo'nalishlar bo'yicha kasbga yo'naltirish ishlarini amalga oshiradilar: turli kasblarning vakillari bilan uchrashuvlarni tashkil etishga va sinf rahbarlariga va o'qituvchilarga yordam ko'rsatish; korxonalariga kasb yo'naltirishga doir ekskursiyalar o'tkazish, kasbga yo'naltirishga doir ishlarga doir ota-onalarni jalb etish; kasb tanlash kabinetlarini bezitishda maktabga yordam ko'rsatish.

Kasbga yo'naltirish masalalari yuzasidan pedagogik bilimlarni targ'ib qilish, maktabning o'quvchilar bilan kasbga yo'naltirishga doir ishlariga ota-onalarni faol jalb etish maktabning ota-onalar bilan kasbga yo'naltirish bo'yicha olib boriladigan ishining asosiy yo'nalishlaridir.

Ota-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni targ'ib qilish, kasbga yo'naltirish masalalarini keng yoritishni ko'zda tutadi. Bu yerda, bir tomondan, bolaning rivojlanishi, uning yosh xususiyatlari, uning qiziqishlari va mayllarining shakllanishi, mehnatga muhabbatni tarbiyalash yuzasidan oilaning ishi to'g'risidagi leksiya va suhbatlar, boshqa tomondan, hozirgi paytda va istiqbolda xalq xo'jaligi va kadrlarga bo'lgan extiyojining rivojlanishi to'g'risidagi iqtisodiy bilimlarni targ'ib qilish, ota-onalarni davlat alohida extiyoj sezayotgan turli kasblar bilan tanishtirishni, kasb egallash yo'llarini nazarda tutadi.

Kasbga yo'naltirish masalalari yuzasidan ota-onalarning pedagogik maorifini amalga oshirish ota-onalar jamoatchiligini ancha faollashtirish, ularning oiladagi tarbiya uchun mas'uliyatini kuchaytirish, ularni tarbiyaviy jarayonga kengroq jalb etish imkonini beradi. Kasb tanlash masalalari yuzasidan pedagogik bilimlarni targ'ib qilish ota-onalarni kasb yo'lini tanlashda farzandlariga yordam ko'rsatishga tayyorlashning asosiy yo'llaridan biridir. Ota-onalar o'tkazilayotgan tadbirlarning nazariy va metodik darajasini oshirish uchun ular bilan qo'shimcha ish tashkil etiladi. Seminarlar va metodik maslahatlar o'tkaziladi, ularni maktab

---

⁸ Yo'ldoshev J. "O'qituvchi ma'naviyatini shakllantirish" T.: "Sharq" 2000.

rahbariyati olib boradi. Ota-onalarning kasbga yo'naltirish ishida ishtirok etishining samarali shakllarini izlash maktab pedagoglar jamoasi, hamkorlikda olib boriladi.

Kasbga yo'naltirish masalalarini muvaffaqiyatli xal etish uchun pedagogik targ'ibot va ota-onalarning kasb maorifidan tashqari oila bilan yakka tartibda ish olib borish ham zarur. Bolaga ta'sir ko'rsatishning shakllari, usullari va vositalarini belgilashda ota-onalarga aniq yordam ko'rsatish bu boradagi asosiy vazifadir.

Ota-onalar bilan yakka tartibda ish olib borish shakli muayyan qiyinchiliklar tug'dirsa ham, eng ommalashgan ish shakli hisoblanadi. Uni o'tkazish uchun o'qituvchi oldindan tayyorgarlik ko'rishi kerak. Avvalo ota-onalar bilan suhbatda aniqlab olish lozim bo'lgan masalalar doirasini belgilash lozim. Suhbat chog'ida o'quvchilar va ota-onalarning niyatlari aniqlanadi, oila o'rganiladi, busiz oilada kasbga yo'naltirish ishini o'tkazib bo'lmaydi.

Ota-onalar bilan boriladigan yakka tartibdagi ish quyidagi yo'nalishlar bo'yicha o'tkazilishi lozim: kasbga yo'naltirish yuzasidan psixologik-pedagogik bilimlar bilan tanishtirish; kasblar olami va ularni egallash yo'llari, ularning farzandlari tanlayotgan tegishli kasblar bilan tanishish.

Maslahat ishini o'tkazish bir necha bosqichdan iborat bo'lib, ularda ota-onalar bilan yakka tartibdagi ish guruh tarzida o'tkaziladigan ish bilan qo'shib olib borilishi kerak. Jumladan, barcha guruhlar bilan shunday suhbatlar o'tkazish kerakki, ularning mazmuni o'z ichiga quyidagilarni olishi kerak:

a) psixologiya va pedagogikaning o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan tanishish imkoniyatini beradigan asosiy qoidalar;

b) xalq xo'jaligining extiyojlari, o'quv – ishlab chiqarish kombinatida o'rganiladigan kasblar to'g'risidagi ma'lumot.

Ota-onalar bilan yakka tartibda ish olib borish ular farzandlarining kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashida ota-onalarni faollashtirishning eng samarali shakli va o'quvchilarni kasbga yo'naltirishni takomillashtirish vositasi hisoblanadi. O'qituvchi kasbga yo'naltirish ishi yuzasidan oila bilan ish olib borganda,

birinchidan, kasb tanlashga oila ta'sirining umumiy tamoyillarini bilishga, ikkinchidan ongli kasb tanlashni bilishga asoslanadi.

2.3. Tajriba sinov ishi

O'quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash ishini tashkil etish bolaning har bir yosh bosqichidagi rivojlanishning o'ziga xosligini hisobga oladigan va uning izchilligini ta'minlaydigan muayyan sistemada amalga oshiriladi.

Kasbga yo'naltirish jarayonida o'quvchi shaxsining kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashni kichik yoshdan boshlab o'zaro bog'langan bir qancha bosqichlardan o'tadi. Maktab o'quvchilarining kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashini shakllantirishning cho'zib yuborish va bitirish imtixonlari davrigacha kechiktirishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Shaxsda yorqin ifodalangan va nisbatan barqaror qiziqishlarning yo'qligi odatda umuman g'o'rlikka, yaxshi yitilmagan xulq-atvor bilan uyg'unlashib ketadi.

Kasbga erta yo'naltirish shaxsni mehnat kuch g'ayrati sarflashga tayyorlashdan, mehnatning ijtimoiy sabablarini, o'z kuchini qo'yilgan maqsadga erishish yo'lida sarflash qobiliyatini shakllantirishdan iboratdir.

IV-VI sinflarda o'quvchilarning alohida e'tibori kasb tanlashning ahloqiy, g'oyaviy asoslarini shakllantirishga qaratiladi.

Kichik o'smirda axloqiy ong faol rivojlangan bo'ladi, unda hayotiy va kasb ideallari tug'iladi, o'zini shaxs sifatida anglash extiyoji namoyon bo'ladi. Bu yoshdagi o'quvchilarga kattalarning mehnati to'g'risidagi tasavvurlar doirasini kengaytirishda, faoliyatining turli soxalariga qiziqishini shakllantirishda yordam berish zarur, shuning uchun kasb maorifi ishchilar va ota-onalarning faol yordamida atrofdagi ishlab chiqarish korxonalarini va xizmat ko'rsatish soxasi bilan tanishtirishga doir ekskursiyalar, ommaviy ishchi kasblari vakillari, mehnat qahramonlari va ishlab chiqarish ilg'orlari bilan uchrashuvlar, mehnat inqilobi va jangovor shon-shuxrat joylari bo'ylab yurishlar orqali amalga oshiriladi. Bunga kasb tanlash to'g'risidagi gruppaviy suxbatlar, masalan: "Kasb tanlash uchun o'zi haqida nimalarni bilish kerak?", nima uchun?" va boshqa mavzularda suxbatlar o'tkazish yordam beradi.

O'qituvchining vazifasi o'quvchilar bilan olib boriladigan ishlarda izchil va maqsadga muvofiq xususiyat bag'ishlashdir. Shu maqsadda o'quvchi o'smirlarning kasb maorif rejasini tuzadi, o'quvchi faollar bilan birgalikda ekskursiyalar, yurishlar natijalariga asosan to'plangan materiallardan ko'rgazmalar uyushtiradi, o'quvchilar bilan guruh va yakka tartibdagi suxbatlar grafigini tuzadi, eng yaxshi kasbga yo'naltiruvchilar o'quvchilar guruhi uchun konkurslar o'tkazish metodikasini, kasb tanlashga bag'ishlangan o'quvchilar yig'ilishlari tematikasini ishlab chiqadi.

O'quvchilar tanlayotgan kasbga doir amaliy malaka va ko'nikmalarni egallash maqsadida o'quv ustaxonalarida, to'garaklarda, qiziqishlar bo'yicha guruhlarda, maktab o'quvchilari mehnat birlashmalarida maxsus tashkil etilgan "Kuchni sinab ko'rish"ga qo'shiladilar; ayni vaqtda o'quvchilarni mehnat ta'limi yo'nalishini tanlashga o'quv ishlab chiqarish kombinati tayyorlaydi.

VII-IX sinflarda o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalashiga, ularda kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatiga molik sabablarini, ularning shaxsiy imkoniyatlariga haqiqatda o'zlari baho berishini shakllantirish, o'quvchi tanlayotgan kasb uchun kasb-hunar kollejarida, o'quv ishlab chiqarish kombinatida, oliy o'quv yurtida o'qishni davom ettirish va kasb egallash yo'llarini tanlash uchun zarur bo'lgan kasb ahamiyatiga molik sifatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. Ta'lim jarayonida ular sanoat qanday ahamiyatga ega ekanligi bilan tanishadilar.

VII-IX sinf o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda ular hunar-texnika bilim yurti sistemasida egallashlari mumkin bo'lgan ommaviy kasblarni targ'ib qilishga alohida e'tibor berish kerak. Ayni vaqtda o'quvchilarni o'quv-ishlab chiqarish kombinatida u tanlayotgan kelajakdagi kasb faoliyatiga mos keladigan mehnat ta'limi ixtisosini tanlashga e'tibor beriladi.

Shularga asosan 8-sinf o'quvchilari o'rtasida faqatgina 8^v-sinf o'quvchilariga 12 ta kasb bilan tajriba boshida murojaat qildik. Savol-javoblarda 30 nafar o'quvchilar qatnashdi. Tadqiqot boshida 30 nafar o'quvchi ishtirokida ularning shaxsiy imkoniyatlariga haqiqatda o'zlari baho berishini shakllantirish, o'quvchi

tanlayotgan kasb uchun o'rtta hunar texnika bilim yurtida, o'quv ishlab chiqarish kombinatida, oliy o'quv yurtida o'qishni davom ettirish va kasb egallash yo'llarini tanlash uchun zarur bo'lgan kasb ahamiyatiga molik sifatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor berildi.

VII-IX sinf o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda ular kasb-hunar bilim yurti sistemasida egallashlari mumkin bo'lgan ommaviy kasblarni targ'ib qilishga alohida e'tibor berish kerak. Ayni vaqtda o'quvchilarni o'quv-ishlab chiqarish kombinatida u tanlayotgan kelajakdagi kasb faoliyatiga mos keladigan mehnat ta'limi ixtisosini tanlashga e'tibor beriladi.

Shularga asosan 8-sinf o'quvchilari o'rtasida faqatgina 8^v-sinf o'quvchilariga 12 ta kasb bilan tadqiqot boshida murojaat qildik. Savol-javoblarda 30 nafar o'quvchilar qatnashdi. (8^v-sinf)

№	Kasb nomlari	Kasblarni tanlagan o'quvchilar soni	%	O'z xoxishi bilan	%	Ota-ona tavsiyasi	%
1.	O'qituvchi	5	17	3	10	2	6.6
2.	Bog'bon	1	3.3	-		1	3.3
3.	Duradgor	1	3.3	-		1	3.3
4.	Shifokor	3	10	2	6.6	1	3.3
5.	Dehqon	1	3.3	1	3.3	-	
6.	Huquqshunos	4	14	2	6.6	2	6.6
7.	Shofyor	2	6.6	2	6.6	-	
8.	Mexanizator	1	3.3	-		1	3.3
9.	Tadbirkor	6	6.6	3	10	3	10
10.	Oshpaz	2	6.6	1	3.3	1	3.3
11.	Tikuvchi	3	10	1	3.3	2	6.6
12.	Agranom	1	3.3				

O'quvchilar o'rtasida ilg'or kasb egalari bilan uchrashuvlar, har xil davra suxbatalari, ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar, sayoxatlar o'tkazish orqali o'quvchilarning turli xil kasblarga bo'lgan qiziqishlarini oshirdik. Kundalik turmushimizda har bir kasbning o'z – o'zini borligi, har bir inson o'z qobiliyati va qiziqishiga qarab kasb tanlab uning amaliyotda qo'llashi, hamda o'zi va o'zgalari bajarayotgan kasbdan bahra olishni oqilona tushuntirib to'g'ri maslahatlar berib borildi. Hayotdan namunalari keltirildi.

Shularga asosan tadqiqotimiz oxirida yana 12 ta kasb bo'yicha 30 nafar o'quvchiga murojaat qildik.

Tadqiqot oxiri (8^v-30 nafar o'quvchi)

№	Kasb nomlari	Kasblarni tanlagan o'quvchilar soni	%	O'z xoxishi bilan	%	Ota-ona tavsiyasi	%
1.	O'qituvchi	4	14	3	10	1	3.3
2.	Bog'bon	1	3.3	1	3.3		
3.	Duradgor	3	10	3	10	-	
4.	Shifokor	3	10	3	10	-	
5.	Dehqon	2	6.6	2	6.6	-	
6.	Huquqshunos	3	10	1	3.3	2	6.6
7.	Shofyor	2	6.6	2	6.6	-	
8.	Mexanizator	2	6.6	2	6.6	-	
9.	Tadbirkor	3	10	3	10	-	
10.	Oshpaz	2	6.6	2	6.6	-	
11.	Tikuvchi	3	10	2	6.6	1	3.3
12.	Agranom	2	6.6	1	3.3	1	3.3

Jadvaldan ko'rinib turibdiki o'quvchilar bilan sinfdan tashqari ishlar orqali kasbga yo'naltirish bo'yicha olib borgan izlanishimiz ijobiy natija berdi. O'quvchilar kasblarni nomi ulug' bo'lganligi uchun emas, o'zlarining qiziqishi va qobiliyatini hisobga olib, kasblarni tanlaganligini bildirdilar. Kelajakda o'z tanlagan kasblari bo'yicha halol mehnat qilib, el-yurt hurmatiga loyiq bo'lishini maqsad qilib oldilar.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, insoniylikning eng muhim shartlaridan biri, bu ma'naviy va ma'rifiy bilim olish hamda kasb-hunar egallash bo'lib, yoshlarni komil inson qilib tarbiyalash, voyaga yetkazishda muhim omillardan hisoblanadi. Zero, hozirgi vaqtda Prezidentimiz yoshlar ta'lim – tarbiyasiga katta ahamiyat berayotganligining boisi ham shunda ko'rinadi.

Umuman, ma'naviyat – ma'rifat va madaniyatning asosiy belgilaridan biri – savodxonlik ham ilm bo'lib, bular ma'naviy boyligimizning poydevori hisoblanadi. Hozirgi paytda O'zbekiston axolisining 99,06 % savodli.

Kishilarga bilim berish jarayonining kichik qonuniyatlarini aniqlab beruvchi inson faoliyati turiga ma'naviyat ilmi (didaktika) deyiladi.

Ma'naviyat ilmi aniqlangan qonuniyatlar aossida ta'lim-tarbiyani amalga oshirish uslublarini yaratuvchi ilm-fan turiga uslubiyat (metodika) deyiladi. Ma'rifat ilmi aniqlangan qonuniyatlar va shu hamda tarbiya berish usullarini ma'rifiy jarayonda qo'llash ma'rifat (pedagogika) fani tomonidan o'rgatiladi.

Bilim olish va uning afzalliklari haqida Sharqda qadim-qadimdan fikrlar bildirib kelingan. Har bir davrda bu fikrlar yangi – yangi qarash va g'oyalar bilan boyitib kelinmoqda. Chunki, bilish falsafaning ham asosiy muammolaridan biri sanaladi. Zero, bilim olish va o'z navbatida, kasb egallash shaxs ma'naviyatini yukcaltirish, jamiyatdagi o'rnini topishga yordam beradi.

O'quvchilarni ongli kasb tanlashga tayyorlash umumiy ta'lim maktabining muhim vazifasidir. Bu tayyorgarlik ikki omilni:

- 1) jamiyatni kadrlarga bo'lgan extiyojini;
- 2) yoshlarning shaxsiy qobiliyatini hisobga olib amalga oshiriladi.

Ikkinchisi, shaxsning kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashi bilan bog'liqdir.

O'quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash: ular e'tiborini targ'ib qilinayotgan kasblarga jalb etishni, mehnatning ilmiy asoslari bilan chuqur tanishishni yo'lga qo'yishni, ularni faqat zarur malaka va ko'nikmalari egallashgina emas, shu bilan

birga shaxsni, qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlovchi faoliyatga jalb etishni ham o'z ichiga oladi.

Kasbga yo'naltirishning dastlabki bosqichida targ'ibotchilik ishiga o'quvchilarning o'zini faol jalb etish zarur. Bu shubxasiz, ularning ishlab chiqarish va undagi kasblar bilan batafsil tanishishlari uchun zamin yaratadi.

Maktabda kasblarni targ'ib qilish vositalari sifatida kasb tanlashga bag'ishlangan leksiyalar, suxbatlar, konfrensiyalar, uchrashuvlar, bahslar, kechalar, maktab radiosi orqali maxsus eshittirishlar uyushtirish, devoriy gazetalar chiqarish, kasbga yo'naltirish burchaklarini bezatishdan foydalaniladi. Maktab yoshlari uchun tengdoshlari – korxonalarining ishchilari va xunar texnika bilim yurtlari o'quvchilari bilan bevosita aloqalar juda foydali bo'ladi, umumiy manfaatlar, do'stona o'zaro munosabatlar ko'pincha maktab bitiruvchisi keyinchalik qo'shiladigan mehnat jamoasini tanlashini belgilab beradi. Kasb maorifida badiiy adabiyot alohida o'rin tutadi. O'quvchilarning o'qishi va muxokama qilishi uchun adabiy asarlarni tanlash kasbga yo'naltirish ishining muhim bo'limidir. O'quvchilarda kasbga bo'lgan qiziqishlarni shakllantirish bosqichi ularni mehnat faoliyatiga qo'shish bilan ham bog'liqdir.

Maktab o'quvchilari kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatga molik sabablarini shakllantirish uchun darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarda katta imkoniyatlar mavjud. Bu ish maktab direktori, sinfdan va maktabdan tashqari ishlar tashkilotchisi, sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari, ota-onalar, ma'rifiy-ma'daniy muassasalar xodimlari, mehnat jamoalari bilan mustaxkam hamkorlikda amalga oshiriladigan birgalikdagi kuch-g'ayratlari bilan yo'naltiriladi va u umumiy tarzda amalga oshirilishi kerak.

Darsdan tashqari ishlar tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning xilma-xil usul va shakllari bilan ajralib turadi. Kasblar to'g'risidagi, mehnat faoliyati turlari haqidagi axborot manbaiga qarab kasbga yo'naltirish shakl va usullarini shartli ravishda uch guruhga:

Og'zaki, ko'rgazmali va amaliy shakl va usullarga bo'lish mumkin.

Tarbiyaviy ishlar davomida tarbiyalanuvchining qarashlari, hayotiy nuqtai-nazari asta-sekin tarkib topib boradi. U tarbiyalanuvchining xulq – atvori hamda tevarak-atrofdagi muhitning xilma-xil ta'sirlariga uning munosabatlarini belgilaydi. Shaxsning bu tutgan yo'li qancha aniq va izchil bo'lsa, tevarak-atrofdagi hayot sharoitlarining turlicha salbiy ta'siri shuncha kuchsiz bo'ladi.

Tarbiyaviy ish metodikasini o'rganish talabalarni, o'quvchilarni tarbiyalashning umumiy masalalarini mustaqil, ijodiy va dadil hal qilishga tayyorlashi lozim. Agar bu o'rganish talabalarning pedagogik praktikasi bilan chambarchas bog'langan bo'lsa va ularni kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalashga undasa, ancha ijobiy natija beradi.

Maktab islohotini, amalga oshirish ta'limni unumli mehnat bilan qo'shish asosida maktab o'quvchilarining mehnat tarbiyasini va ularni kasbga yo'naltirishni tubdan yaxshilash, yoshlarning umumiy o'rta ta'limini umumiy kasb ta'limi bilan to'ldirish imkonini beradi.

Kasbga yo'naltirish – yoshlarni erkin va mustaqil kasb tanlashga ilmiy-amaliy jihatdan tayyorlash sistemasidir. U har bir shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini ham, davlat manfaatlari yo'lida mehnat resurslarini to'laqonli taqsimlash zarurligini ham hisobga olishi kerak. Kasbga yo'naltirish tajribasi yoshlar ijtimoiy yetukligining ancha yuksak darajasini ta'minlashni, unda umumiy ish yo'lida faol mehnat qilish qobiliyati va intilishini tarbiyalashni talab etadi. O'quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash jarayonida ularni bilimlar bilan ijtimoiy, unumli mehnatga va ijtimoiy munosabatlarga faol qo'shilib ketishga intilish bilan qurollantirilishi muhimdir. Bu o'z navbatida umumiy ta'lim maktabidan ixtisoslashish va ishlab chiqarish tajribasi jihatlarini o'zida mujassamlashtirgan kasbga yo'naltirish shakllarini izlab topishni talab etadi.

Kasbga yo'naltirishning maqsadi yosh avlodni ongli kasb tanlashga tayyorlashdir. Buning uchun: o'quvchilarda xulq-atvor va faoliyatning ijtimoiy ahamiyatga molik ichki (ruhiy) regulyatorini shakllantirish; mehnatning har xil turlariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash; kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashda shaxsiy pozitsiyani faollashtirish, ya'ni o'quvchini ongli kasb tanlashga tayyorlash

natijasida uning shaxsiga tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi yondoshuvni amalga oshirish zarur.

Kasbga yo'naltirish kompleks, ko'p jihatli muammo bo'lib, u ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik-pedagogik, tabiiy-fiziologik jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu jihatlarning barchasi bir vaqtda, o'zaro bog'liq holda amal qilishi kerak. Kasbga yo'naltirishning ijtimoiy jihati o'quvchilarning bilimlar, normalar, qadriyatlarining muayyan sistemasini o'zlashtirish jarayonini nazarda tutadi, ular o'quvchiga jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida ijtimoiy-kasb faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beradi. Shuning uchun o'quvchilarni kasbga ko'naltirishni dastavval jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi, shuningdek mamlakat uchun bo'lajak kadrlar tayyorlashni oldindan aytib berish, o'quvchilarda shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish birligi nuqtai nazaridan hal etish kerak. Iqtisodiy jihat – tobora ko'proq qismini yoshlar tashkil etadigan mavjud va istiqboldagi mehnat resurslaridan unumli foydalanish va ularni oqilona taqsimlashdir.

Psixologik-pedagogik jihat – o'quvchilarning qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlarini aniqlash va shakllantirish, iste'dodni izlashda, shaxsning o'ziga xos xususiyatlariga, uning potensial imkoniyatlariga mos keladigan kasbni tanlashida yordam berish; maktab o'quvchilarining kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashini samarali boshqarish yo'llari va shartlarini belgilashdir. Tabiiy-fiziologik jihat kishining sog'lig'i va u yoki bu kasb faoliyatini bajarish uchun zarur bo'lgan alohida fiziologik vazifalari, psixofiziologik sifatlariga nisbatan maxsus talablar qo'yadi.

Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishni boshqarish sistemasida rejalashtirish birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. U ma'lum yoshdagi o'quvchilar tarkibiga nisbatan kasbga yo'naltirish ta'sirining izchilligi ta'minlaydi. Rejalashtirish kasbga yo'naltirishdan iborat yaxli jarayonni o'zaro bog'langan bosqichlariga bo'lish, o'quvchilar faoliyatining har bir yosh uchun maqsadga muvofiq bo'lgan turlarini nazarda tutish imkonini berdi.

Tafsiyalar

O'quvchilarning to'garaklardagi faoliyati ma'lum pedagogik talablarga rioya qilganda samarali bo'ladi. Chunonchi:

- to'garak faoliyati ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishi lozim, ya'ni, o'quvchilar tayyorlagan buyumlar kishilar uchun amaliy qiymatga ega bo'lishi zarur;

- texnik ijodkorlik o'quv muassasasidagi o'quv-mehnat jarayoni bilan uzviy aloqada bo'lishi kerak (maktab, kollej, oliy ta'lim va boshqalar);'

ijtimoiy-foydali, unumli mehnat jarayonida o'quvchining texnik ijodkorligini tashkil etishda faoliyatni ijtimoiy buyurtmadan ijodkorlikka aylantirish kerak bo'ladi.

Ilova

1. “O’qituvchi” kasbi bo’yicha tadqiqot boshida 5 nafar o’quvchi o’z fikrini bildirdi. Shundan 3 nafari o’z xoxshi bilan, 2 nafari ota-onasi tavsiyasi bilan o’qituvchilik kasbini egallashini aytishdi.

№	Ismi familiyasi	O’qituvchilik kasbi
1	Abdullaeva Noila	O’z xoxshi bilan
2	Abduraxmanova Komila	
3	Axmedova Dildora	
4	Akbarov Baxodir	Ota – onasini tavsiyasi bilan
5	Ortiqova Dilorom	

2. “Bog’bon” kasbi bo’yicha tadqiqot boshida 1 nafar o’quvchi ota-onasini tavsiyasi bilan shug’ullanishni bildirdi.

№	Ismi familiyasi	Bog’bon kasbi
1	Bozorof O’tkir	Ota-onasini tavsiyasi bilan

3. “Duradgor” kasbi bo’yicha 1 nafar o’quvchi, ota-onasining tavsiyasi bilan shu kasbni egallamoqchiligini bildirdi.

№	Ismi familiyasi	Duradgor kasbi
1	Ergashev Shokir	Ota-onasini tavsiyasi bilan

4. “Shifokor” kasbi bo’yicha 3 nafar o’quvchidan o’z xoxshi bilan 2 nafari, ota-onasining tavsiyasi bilan 1 nafar o’quvchi shifokor kasbini egallamoqchiligini bildirdi.

№	Ismi familiyasi	Shifokor kasbi
1	Xamdanova Iroda	
2	Jo’raboeva Nozima	O’z xoxshi bilan
3	Mamadaliev G’ayrat	

4 Mirzaeva Dildora Ota-onasini tavsiyasi bilan

5. “Dehqonchilik” 1 nafar o’quvchi o’z xoxshi bilan qiziqishini bildirdi.

№	Ismi familiyasi	Dehqonchilik kasbi
1	Mullaboev Shokir	O’z xoxshi bilan

6. “Huquqshunoslik” kasbi bo’yicha 4 nafar o’quvchi belgilanib, ular quyidagilar.

№	Ismi familiyasi	Huquqshunos kasbi
1	Nozimov Elyor	O’z xoxshi bilan
2	Oripova Sayyora	
3	Ro’zimatov Alisher	Ota-onasini tavsiyasi bilan
4	Siddiqova Dildora	

7. “Shofyorlik” kasbi bo’yicha 2 nafar o’quvchi belgilandi.

№	Ismi familiyasi	Shofyor kasbi
1	Siddiqov Nodir	O’z xoxshi bilan
2	Tolipov Shuxrat	

8. “Mexanizator” kasbi bo’yicha 1 nafar o’quvchi ota-onasini tavsiyasi bilan belgilandi.

№	Ismi familiyasi	Mexanizator kasbi
1	Begmatov Asilbek	Ota-onasini tavsiyasi bilan

9. “Tadbirkorlikka” esa 6 nafar o’quvchi belgilanib bular quyidagilar.

№	Ismi familiyasi	Tadbirkorlik kasbi
1	Tursunova Gulbahor	O’z xoxshi bilan
2	Voxobova Dildora	
3	Xudayberdiev Nozim	
4	Yuldashev Ro’zimat	Ota-onasini tavsiyasi bilan
5	Zokirov Elyor	

6 G'iyosova Omina

10. "Oshpazlik yoki pazandachilik" kasbi bo'yicha 2 nafar o'quvchi belgilandi

№	Ismi familiyasi	Oshpazlik yoki pazandachilik kasbi
1	Toshmatov Javlon	O'z xoxshi bilan
2	Abdullajonova Zaxro	Ota-onasini tavsiyasi bilan

11. "Tikuvchilik" kasbi bo'yicha 3 nafar o'quvchi belgilandi.

№	Ismi familiyasi	Tikuvchilik kasbi
1	O'lmasova Nasiba	O'z xoxshi bilan
2	Mamadov Jaxongir	
3	Jo'raeva Marjona	Ota-onasini tavsiyasi bilan

12. "Agronom" kasbi bo'yicha 1 nafar o'quvchi

№	Ismi familiyasi	Agronom kasbi
1	Rustamov Qobil	Ota-onasini tavsiyasi bilan

Tadqiqot oxirida

№	Kasblar nomi	O'quvchilar ismi familiyasi	O'z xoxshi		Ota-onasi tavsiyasi bilan			
			Soni	%	Soni	%		
1	O'qituvchi	1. Abdullaeva Noila 2. Abduraxmanova Komila 3. Akbarov Baxodir 4. Artiqova Dilorom	4	14	3	10	1	3.3
2	Borbon	1. Yuldashev Ro'zimat	1	3.3	1	3.3		
3	Duradgor	1. Zokirov Elyor 2. Ro'zmatov Alisher 3. Bozorov O'tkir	3	10	3	10		
4	Shifokor	1. Hamdamova Iroda 2. Jo'raboeva Nozima 3. Mirzaeva Dildora	3	10	3	10		
5	Dexqon	1. Mullaboev Shokir 2. Mamadaliev G'ayrat	2	6.6	2	6.6		
6	Huquqshunos	1. Nozimov Elyor 2. Oripova sayyora 3. Siddiqova Dildora	3	10	1	3.3	2	6.6
7	Shofyor	1. Siddiqov Nodir 2. Tolipov Shuxrat	2	6.6	2	6.6		
8	Mexanizator	1. Begmatov Asilbek 2. Raxmonov Anvar	2	6.6	2	6.6		
9	Tadbirkor	1. Tursunova Gulbaxor 2. Vaxoboev Dildora 3. Xudayberdiev Nozim	3	10	3	10		
10	Oshpaz yoki pazandachilik	1. Toshmatov Javlon 2. Abdullajonova Zaxro	2	6.6	2	6.6		
11	Tikuvchilik	1. O'lmasova Nasiba 2. Jo'raeva Marjona 3. Mamadiev Jaxongir	3	10	2	6.6	1	3.3
12	Agronom	1. Rustamov Qobil 2. Eshnazarov Mo'ydin	2	6.6	2	6.6		

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi. O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. –T.: O'zbekiston, 2009. 56 b.
2. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi –T.: O'zbekiston, 2010. 36 b.
3. Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini 19-yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi so'zi. "O'zbekiston ovozi" gazetasi. 2010 yil 1-sentyabr .
4. Karimov I.A. "Barcha reja va dasturlarimiz vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi". "Xalq so'zi" gazetasi. 2011 yil 22-yanvar
5. Karimov I.A. "O'zbekiston kelajagi buyuk davlat". T.: «O'zbekiston» 1992.
6. Karimov I.A. "Vatan sajdagox kabi muqaddasdir". T.: «O'zbekiston» 1995.
7. Karimov I.A. "Barkamol avlod, O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". T.: "Sharq" 1997
8. Karimov I. Mehnat ta'limi O'qitish texnologiyalari. T.: 2007.
9. Avloniy A. "Turkiy Guliston yoxud axloq". T. «O'qituvchi» 1992.
10. Asqarova O'. Nishanov M. "Pedagogika" 2008. T.:
11. Boldirev N.L. "Sinf raxbari". T. «O'qituvchi» 1975.
12. Ibragimov B. Yoshlar tarbiyasining dolzarb masalalari. T.: 2009.
13. Mavlonova R, Normurodova B, Raxmonqulova R. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi". T.: "Fan" 2007.
14. Mo'yidinov R. Xushnazarova M. Ma'naviy meros va yoshlar tarbiyasi fan: 2006.
15. Munavvarov A.K. "Oila pedagogikasi" T.: «O'qituvchi» 1994
16. Mavlonova R, Jo'raev O, Xoliqberdiev K. "Pedagogika". T.: «O'qituvchi» 2002.

17. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. T.: "O'qituvchi" 1996.
18. Nosirho'jayev S.N va boshqalar. Ma'naviyat asoslari. Toshkent 2005.
19. Jo'rabekov L. "Yangi O'zbekiston-yangi qadamlar" T. «O'zbekiston» 1994.
20. Jo'raev A.J. "Tarbiyaviy darslarni o'tish". T.: «O'qituvchi» 1994.
21. Jo'raeva O. "Odobnoma" T.: «O'qituvchi» 1995.
22. Qo'ziev J. "Sinf rahbari ishini tashkil etish va rejalashtirish". T.: 1997.
23. O'quv qo'llanma "Tarbiyaviy ish metodikasi" T.: «O'qituvchi» 1991.
24. Yo'ldoshev J. "O'qituvchi ma'naviyatini shakllantirish" T.: "Sharq" 2000.
25. Hasanov S Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi haqida. T.: «O'qituvchi» 1993.

www.pedagog.uz

www.doda.uz

www.gov.uz

www.NamSu.uz